

Józef Roskwitalski

Elementarne nauczanie religii w Polsce

Studia Katechetyczne 5, 293-326

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OCALALE OPRACOWANIA XX-LECIA KATECHEZY W POLSCE

Ks. Józef Roskwitalski

ELEMENTARNE NAUCZANIE RELIGII W POLSCE

Różny był stan elementarnego nauczania religii w poszczególnych regionach, gdy Polska dnia 11 listopada 1918 roku odzyskiwała swą niepodległość. Składały się na to regulacje prawne zaborców (Niemcy, Austria, Rosja), które kształtowały warunki zewnętrzne nauczania oraz wynikające z nich nastawienie do przedmiotu¹, a także niejednolity poziom wykształcenia nauczycieli, ich doksztalcenia na kursach katechetycznych, w związkach czy poprzez czasopisma. Różne były także obowiązkowe programy nauczania i podręczniki, najczęściej stosowane pomoce poglądowe. Inna też obowiązywała metodyka nauczania w Niemczech, Austrii czy Rosji.

Nowy program nauczania, który obowiązywał w okresie od 1919 r. do 1935 r., zainicjował proces ujednoczenia nauczania religii oraz wniósł ze sobą syntezę Historii Biblijnej i Katechizmu. Program ten obejmował trzy etapy, w których odpowiednio do zdolności percepcyjnych dzieci w coraz to szerszym zakresie ukazywał przedmiot wiary.

W pierwszym i drugim roku nauki (pierwszy krąg) wiodącą była Historia Biblijna. Dotychczasowe religijno-moralne przeżycia dziecka należało w tym okresie wyjaśnić i pogłębić, oraz wprowadzić dziecko w życie liturgiczne Kościoła. Dlatego też materiał biblijny dostosowano do Roku Kościelnego, co z kolei umożliwiało powiązanie Dziejów Biblijnych z prawdami katechizmowymi, z żywotami świętych, z pieśnią i modlitwą, z nabożeństwami i obrzędami religijnymi. W drugim roku nauki przygotowywano dzieci do przyjęcia sakramentów świętych. W klasie 3 i 4 (drugi krąg) materiał nauczania dzielił się według zagadnień: Co Bóg

¹ Samodzielni metodycy, patrz: metoda.

uczynił dla nas? oraz Co my jesteśmy Bogu winni? Chodziło przy tym o zachowanie pewnej systematyczności nauczania: i tak w kl. 3 wiodącą była Historia Biblijna, w kl. 4 natomiast Katechizm, "u podstaw którego jednak zawsze była Biblia, i to nie tylko w przypadku zagadnień historycznych ale także i tych, gdzie Biblia mogła być konkretną ilustracją prawd zawartych w Katechizmie... Należy zerwać ze starym zwyczajem podziału na jedną godz. lekcyjną Katechizmu i jedną godzinę Historii Biblijnej"².

Klasy 5, 6 i 7 (krąg trzeci) obejmowały materiał nauczania drugiego etapu, ale w rozszerzonej formie. I tak w kl. 5 (pod mottem: Co Bóg uczynił dla nas?) ogólnie wiodącą była Historia Biblijna (nauka o sakramentach została już poprzednio systematycznie przerobiona). W kl.6 (pod mottem: Co my jesteśmy Bogu winni?) wiodącym był "Katechizm ilustrowany Historią Biblijną oraz ożywiony rokiem liturgicznym"³. W kl. 7 mottem było pytanie: Co uczyniła ludzkość pod wpływem nauki Chrystusa? Przy pomocy odpowiednich obrazów przedstawiano działalność Kościoła, ze szczególnym uwzględnieniem Kościoła w Polsce, z jego świętymi i wielkimi postaciami⁴.

Syntezę Historii Biblijnej i Katechizmu na niższym i wyższym etapie nauczania osiągnano zatem w ten sposób, że poszczególne fragmenty Biblii były podbudową dla poszczególnych prawd Katechizmu, a cała Biblia stanowiła podbudowę dla całego Katechizmu. Synteza ta miała swych zwolenników ale i przeciwników, którzy niejednokrotnie w sposób bardzo ostry wyrażali swe poglądy na zebraniach nauczycieli religii w poszczególnych diecezjach⁵,

² Program nauki w szkołach powszechnych. Religia rzymsko-katolicka, Warszawa 1923, s.18.

³ Tamże, s.15.

⁴ Na zjazdach Związku Katechetów w poszczególnych diecezjach i w oficjalnym organie Związku Katechetów Polskich (por. np. Miesięcznik katechetyczny i wychowawczy 1927, s.1-7, 17-26, 136-164), toczyła się dyskusja nt. programu nauczania i jego realizacji, rozważano też jego zalety i wady, przedstawiano propozycje zmian. Szczególną aktywność wykazał tu Zw. Katech. diecezji krakowskiej, któremu udało się uzyskać urzędową aprobatę proponowanych zmian. Dotyczyły one materiału nauczania dla kl. 5, który był zbyt obszerny (Co Bóg uczynił dla nas?, tzn. St. i N. Testament, stworzenie, zbawienie, uświęcenie), w skutek czego nie można było w pełni wykorzystać treści zawartych ani w Piśmie św., ani w Katechizmie. W krakowskim programie nauczania St. i N. Testament oraz Katechizm rozłożone zostały na trzy ostatnie klasy, a Historię Kościoła skreślono. Spodziewano się, że program ten będzie obowiązywał w całej Polsce (por. "Księga pamiątkowa kursu katechetycznego w Krakowie, Kraków 1929, s.165). Program ten nie obowiązywał w diecezji śląskiej.

⁵ Poglądy swoje wyraził dr Siara, Katowice, na II Kongresie Katechetycznym w Monachium. Na korzyść rzeczowej oceny syntezy Dziejów Bibl. i Katechizmu w Polsce zauważyć należy, że przedstawiony na Kongresie program obowiązywał w trzech pierwszych klasach gimnazjalnych; postulowano wprawdzie ujednoczenie programu tych klas z odpo-
Cd. przyp. na str.295

lub na łamach czasopism⁶, czy na kursach katechetycznych⁷.

Przeciwnicy potępiali ją powołując się na "jej praktyczne rezultaty", a mianowicie że dzieci wykazują "przerazającą niewiedzę" zarówno w zakresie prawd katechizmu jak i Dziejów Biblijnych. Krytykowali też te fragmenty programu i podręczników, w których, niezgodnie z założeniami metodycznymi, zestawione zostały Dzieje Biblijne i Katechizm.

Zwolennicy syntezy nie kwestionowali zarzutów, byli jednak zdania, że w aktualnych warunkach jest ona najlepszą metodą, dzięki której można dzieciom jak najbardziej przybliżyć całą wiedzę religijną w myśl hasła: "Tollatur abusus, maneat usus!"

W pokonywaniu trudności miały pomóc następujące postulaty: synteza Historii Biblijnej i Katechizmu musi być ograniczona, tzn. z jednej opowieści można wyprowadzić tylko tę prawdę katechizmową, którą istotnie ta opowieść ilustruje.

Cd. przyp. ze str.294

wiednimi klasami szkoły powszechnej (5, 6, 7) ale nigdy tych postulatów nie zrealizowano (por. Księga pamiątkowa Kursu Katechetycznego w Krakowie, Kraków 1929, s.112). Również i rzeczowa dokumentacja różni się od wytycznych do programu dla klas gimnazjalnych, w których obowiązywał cytowany materiał nauczania. "Dekalogu nie można ilustrować przykładami ze St. Testamentu; trzeba stale sięgać do N. Testamentu, gdyż normy moralne są tu wyższe niż w St. Testamencie. Np. szóste przykazanie: w St. Testamencie mówi się o Sodomie i Gomerze, niewierności małżeńskiej i grzechach przeciw naturze. Jak można mówić o tym do młodzieży 10- czy 11-letniej?! Na przykładzie życia świętych N. Test. należy ukazywać to, co pozytywne. Dzieci wychowywać należy w czystości, ale nie na przykładach ze Starego, lecz Nowego Testamentu" (por. K. Schrems, II Kongres Katechetyczny. Monachium 1928, s.229). W wytycznych postuluje się wyraźnie: "Materiał nauczania dla kl. 1, 2, 3 gimnazjalnej czerpać należy: a) z Dziejów Bibl., b) z Katechizmu, c) z liturgii, d) z Historii Kościoła, szczególnie w Polsce, e) z żywotów świętych... Wszystkie te źródła powinny być ujęte w harmonijną całość" (Program gimnazjum państwowego. Warszawa 1921, s.35/36). W programie materiał nauczania rozdzielony został na 65 jednostek lekcyjnych. Podział ten mógł być zmienny (por. Miesięcznik katechetyczny i wychowawczy 1928, s. 402). Przykazanie szóste zaplanowano na 36 lekcję w I kl. gimn.: "Prorocy Eliasz i Elizeusz. Przykazania 6 i 9. Św. Stanisław Kostka wzorem czystości" (tamże, s.10). Można spierać się o to, czy ta lub inna propozycja łączenia Dziejów Bibl. z Katechizmem (np. analogia: trad-nieczystość) była w tym "specjalnym" programie metodycznie poprawna, trzeba jednak obiektywnie stwierdzić, że "to, co pozytywne, zostało na przykładzie żywotów świętych Nowego Testamentu" wykorzystane. Lekcji o Sodomie i Gomerze program nie przewidywał. Nauczyciel nie powinien mówić o grzechach, lecz zachęcać dzieci do cnotliwego życia" (por. tamże, 10- lekcje 37, 38, 39, 40 lub "Program nauki w szkołach powszechnych, s.12, 15 nn.).

⁶ Przyjaciel szkoły, Poznań 1927 maj; Wiadomości dla duchowieństwa. Poznań 1928 styczeń; Miesięcznik katechetyczny i wychowawczy 1928 kwiecień, październik; 1929 styczeń-luty.

⁷ Księga pamiątkowa kursu katechetycznego w Krakowie, Kraków 1929, s. 112 nn; ks. dr Jan Kanty Noryśkiewicz, Pamiętnik Kursu Katechetycznego, Poznań 1929, s.64 nn.

Katecheta musi w swojej pracy uwzględniać zarówno istotne wartości Dziejów Biblijnych jak i metodyczne wskazówki odnoszące się do prawd, zawartych w Katechizmie. Będzie zatem dążył do tego, by dzieci poznały wartości zbawcze i wychowawcze Pisma św. poprzez odpowiednie opowieści biblijne, powinien też wypracowywać motywy i rozwijać życie religijno-moralne dzieci. Winien również korzystać, zgodnie z metodycznymi wskazówkami, z pomocniczych materiałów poglądowych. Może nawet wplatać w tok nauki o tematyce historycznej "lekcje katechizmu", jeśli uzna to za konieczne. Historyczny układ programu, szczególnie na wyższym etapie, może utrudniać systematyzowanie prawd katechetycznych i ich zapamiętywanie. Dlatego też katecheta będzie dążył do "całościowych ujęć", polecając uczniom wyższych oddziałów w ramach pracy własnej, by omówione już "szczegółowe zagadnienia Katechizmu", skądinąd tworzące "całość", podsumowali i uporządkowali według nowo opracowanego "szczegółu"; będzie też ściśle przestrzegał zalecanych w programie powtórzeń materiału.

Po co ten cały "sztuczny aparat" z jego "postulatami" - pytają przeciwnicy reformy, gdy o wiele łatwiej można osiągnąć cele nauczania ucząc osobno Dziejów Biblijnych i Katechizmu? Jednakże to, co łatwiejsze, nie zawsze jest lepsze, a przytoczone "postulaty" wynikają z istoty syntezy Dziejów Biblijnych i Katechizmu, gdyż należy zachować specyficzne właściwości obu przedmiotów. A zmiana metod nauczania, którą "postulaty" wnoszą, ożywia zainteresowanie uczniów i umożliwia stworzenie dobrej religijnej szkoły wiedzy i wychowania.

Na podstawie decyzji Ministerstwa z dnia 11 marca 1932 r. rozpoczęto reformowanie szkolnictwa podstawowego w Polsce i powołano do życia szkołę jednolitą. Nowe programy nauczania dostosowano do psychologii dziecka polskiego, szczególnie do psychologii rozwojowej⁸. Nowy program nauczania dla religii rzymsko-katolickiej obejmuje w roku szkolnym 1938/39 pięć pierwszych klas szkoły powszechnej, a więc dopiero po dwóch latach zostanie w całości wprowadzony.

Konkordat zawarty 10 lutego między Stolicą Apostolską i Polską stanowi: "We wszystkich szkołach publicznych z wyjątkiem wyższych (tzn. akademickich)⁹, religia jest przedmiotem obowiązkowym. Naukę religii dla młodzieży katolickiej prowadzą nauczyciele mianowani przez władze szkolne. Te z kolei mogą mianować tylko tych nauczycieli, którzy od biskupów otrzymali odpowiednie uprawnienia do nauczania reli-

⁸ Dr J. Kuchta, Psychologiczne podstawy nowych programów. Wyd. II, Lwów 1936, s. 3 nn.

⁹ *Nomine ecclies supérieur significantur in Polonia scholae universitariae: ideo per praesentem articulum providetur, ut non solum scholae primae, sed etiam secundariae habeant instructionem religiosam. Acta Apostolicae Sedis, Annus XVII, Vol. XVII, Num. 8 de die 2 Junii 1925.*

gii. Właściwe władze kościelne sprawują nadzór nad treścią nauczania religii oraz nad moralną postawą nauczających. Jeśli biskup cofnie nauczycielowi "missio canonica", ten ostatni traci prawo nauczania religii (art. XIII). Ogólnie nauczanie religii prowadzone jest przez duchownych lub przez wyłącznie do tego przedmiotu zatrudnionych katechetów (pierwszego stycznia 1937 r. było ich 632¹⁰), lub przez duchowieństwo parafialne. W diecezjach gnieźnieńsko-poznańskiej, chełmińskiej i katowickiej naukę religii prowadzą przeważnie nauczyciele świeccy, w innych diecezjach tylko wyjątkowo¹¹.

Nauczyciele trzech wymienionych diecezji otrzymują "missio canonica" od biskupa za pośrednictwem jego delegata, który ma prawo brać udział w egzaminach maturalnych¹². W innych diecezjach "missio canonica" udzielana jest zazwyczaj od przypadku do przypadku¹³. Stronę prawną nauczania religii w Polsce reguluje szczegółowo rozporządzenie ministra z dnia 9 grudnia 1926 r., które ogólnie przytacza decyzję z dn. 4 czerwca 1920 r. i nawiązuje do okresu pełnego rozkwitu katolickiego wychowania w Polsce przed utratą niepodległości¹⁴. Oto najważniejsze paragrafy tego rozporządzenia¹⁵:

"§ I. Na podstawie art. 120 Konstytucji i XIII art. Konkordatu nauczanie religii katolickiej jest przedmiotem obowiązkowym dla wszystkich katolickich dzieci we wszystkich szkołach z wyjątkiem wyższych (akademickich)¹⁶...

§ II. Władze szkolne mają obowiązek zapewnienia nauki religii, gdy liczba uczniów w jednej szkole wynosi co najmniej 12. Gdy liczba uczniów jest mniejsza, nauczanie religii należy zorganizować wspólnie z najbliższą sąsiednią szkołą.

¹⁰ O. Marian Pirożyński CSSR, Stanisław Szczęch, "Rocznik Statystyczny Kościoła Katolickiego. Rok pierwszy 1937, Lublin 1938, s. 28.

¹¹ W diecezjach tych działa w szkołach powszechnych 22 duchownych nauczycieli religii, nie licząc duchowieństwa parafialnego.

¹² Rozporządzenie ministra z dn. 3 maja 1926 r.

¹³ Por. np. rozporządzenie ministra z 3 lipca 1929 r.: "Jeśli w jakiejś publicznej szkole powszechnej lekcje religii rzymsko-katolickiej nie mogą być prowadzone przez duchownego, inspektor szkolny powinien zwrócić się do odpowiedniego biskupa diecezjalnego z prośbą o udzielenie "missio canonica" innej osobie nauczającej, podając jednocześnie nazwisko jednego lub kilku nauczycieli tejże szkoły, którzy mają formalne kwalifikacje do prowadzenia lekcji religii..."

¹⁴ Por. Ustawy Komisji Edukacji Narodowej z r. 1783, wyd. Lwów 1930.

¹⁵ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej nr 1, poz. 9 z 1927 r.

¹⁶ Dla mniejszości wyznaniowych nauka religii jest również przedmiotem obowiązkowym, por. rozporz. min. z dn. 5 stycznia 1927 r.

§ III. Ilość godzin w tygodniu oraz programy nauczania ustala minister szkolnictwa w porozumieniu z odpowiednimi władzami kościelnymi. Nauka odbywa się w oparciu o podręczniki, które otrzymały aprobatę zarówno ministra szkolnictwa jak i władz kościelnych i zalecane są przez właściwego biskupa diecezjalnego.

Na naukę religii w szkołach we wszystkich klasach przeznaczyć należy dwie godziny tygodniowo.

§ V. Biskup diecezjalny ma prawo wizytowania lekcji religii w swojej diecezji...

Prawo to ceduje on na wizytatorów mianowanych spośród duchowieństwa diecezjalnego. Przedstawiają oni władzom kościelnym każdego roku dokładne sprawozdanie o stanie elementarnej nauki religii w podległym sobie okręgu¹⁷.

§ VI. Wizytatorzy, inspektorzy szkolni i dyrektorzy szkół średnich mają prawo wizytowania lekcji religii, nie mogą jednak egzaminować uczniów; powinni ograniczyć się do uwag o charakterze pedagogiczno-metodycznym.

Duchownego nauczyciela religii w szkole powszechnej może wizytować tylko inspektor szkolny lub wyższa władza szkolna. Dyrektorzy tych szkół natomiast mogą jedynie uczestniczyć w lekcji prowadzonej przez duchownego, bez prawa zgłaszania jakichkolwiek uwag.

§ VII. Religijno-praktyczne ćwiczenia młodzieży katolickiej są integralną częścią nauczania religii i katolickiego wychowania. Młodzież szkolna ma obowiązek brać w nich udział. Obowiązują następujące ćwiczenia:

- a) w niedziele i święta oraz na początku i końcu roku szkolnego wspólna Msza św. z kazaniem;
- b) każdego roku wspólne trzydniowe rekolekcje;
- c) trzy razy w roku (po rekolekcjach, na początku i końcu roku szkolnego) wspólna spowiedź i Komunia św. dzieci;
- d) codzienna wspólna modlitwa przed pierwszą i ostatnią lekcją, której tekst ustala władza kościelna a kierownictwo szkoły realizuje w praktyce...

Zgodnie z istniejącymi przepisami nauczyciele religii, dyrektorzy, kierownicy szkół i grona nauczycielskie mają obowiązek czuwania nad realizacją wspólnych ćwiczeń religijnych.

Jednorazowe lub dłuższe zwolnienie uczniów całych klas lub całej szkoły z poszczególnych ćwiczeń religijnych może nastąpić po uzgodnieniu tego przez dyrekcje szkół lub kierownictwa z duchownymi nauczycielami religii.

¹⁷ Przedstawiony powyżej formularz powizytacyjny jest obrazem troski władz duchownych o elementarne nauczanie religii w Polsce.

Czas i miejsce wykonywania ćwiczeń religijnych określają dyrekcje i kierownictwa szkół wspólnie z duchownymi nauczycielami religii.

§ X. Pewną część czasu, przewidzianą na obowiązkowe lekcje śpiewu, przeznaczyć należy na naukę pieśni religijnych. Nauczyciel śpiewu powinien porozumieć się z duchownym nauczycielem religii odnośnie wyboru pieśni kościelnych".

W roku szkolnym 1937/38 uczęszczało do 28.722 szkół powszechnych (w tym 1.488 prywatnych) 4.851.500 uczniów¹⁸. Powszechno-publiczne szkoły są wspólne; religia zajmuje pierwsze miejsce wśród przedmiotów nauczania. W zależności od wyznania w r. szk. 1934/35 było: 68,5% uczniów wyznania rzymsko-kat. obrządku łac., 9,4% obrządku greckiego, 2,2% obrządku ewangelickiego, 10,5% prawosławnego, 9,1% wyznania mojżeszowego i 0,3% innych¹⁹.

Mniejszości narodowe uczą się zarówno religii jak i innych przedmiotów w języku własnym²⁰. Oto dane statystyczne, dające przegląd stanu elementarnego nauczania w szkołach powszechnych w Polsce według narodowości i wyznania²¹:

Ilość dzieci, które w roku szk. 1936/37 pobierały naukę wszystkich przedmiotów na poziomie szkoły powszechnej w języku własnym kształtowała się jak następuje: 40.700 w j. niemieckim, 59.300 w j. rusko-ukraińskim, 1.200 w j. białoruskim, 2.300 w j. litewskim, 1000 w j. rosyjskim, 900 w j. czeskim, 9.700 w j. żydowskim, 27.100 w j. hebrajskim, 600 w j. żydowskim i hebrajskim²².

Nie można przeprowadzić podziału szkół podstawowych na męskie i żeńskie, gdyż większość z nich (25.662) znajduje się na wsi. Obecnie mamy 489 szkół męskich i 374 szkoły żeńskie²³.

Poza tym mamy w Polsce 103 szkoły specjalne, ponadto 63 szkoły dla dzieci mało zdolnych, 16 dla dzieci trudnych, 16 dla dzieci głuchoniemych i 8 dla dzieci ociemniałych²⁴.

¹⁸ Mały rocznik statystyczny 1938, Warszawa 1938, nakł. GUS, s.314.

¹⁹ Tamże, s.310.

²⁰ Albo j. polski jest językiem wykładowym, a inny język jest uważany za przedmiot nauczania (w r. szk. 1936/37 w 1519 szkołach) lub też w jednej szkole prowadzone są dwa kursy nauczania: jeden w j. polskim, drugi w innym, obejmującym wszystkie przedmioty (w 3119 szkołach powszechnych), lub też lekcje odbywają się tylko w jęz. mniejszości. Por. Statystyka.

²¹ Nie można było ustalić ilości szkół wyznaniowych, gdyż wiele z nich, jak np. szkoły powszechne wspólnot religijnych, szkoły zakonne dla zamiejscowych, szkoły powszechne organizacji żydowskich itd. nie zawsze jako wyznaniowe figurowały. Por. Mały Rocznik, s.309-310.

²² Tamże.

²³ Mały rocznik, s. 315.

²⁴ Tamże, s.314.

Obowiązek uczęszczania do szkoły obejmuje dzieci, które ukończyły siódmy rok życia.

Program nauczania podzielony jest na trzy etapy; etap pierwszy obejmuje cztery pierwsze klasy szkoły powszechnej, etap drugi klasy 5 i 6, etap trzeci klasę siódmą. W szkołach o niższej strukturze organizacyjnej obowiązuje albo pierwszy, albo pierwszy i drugi etap z odpowiednimi uzupełnieniami.

Plan lekcji w poszczególnych klasach przedstawia się następująco:

- 1) temat lub główny cel lekcji;
- 2) materiał nauczania z uwzględnieniem celów wychowawczych;
- 3) wyniki szkoły wiedzy i religijno-moralnej szkoły ćwiczeń;
- 4) specjalne metodyczne wskazówki.

Klasa pierwsza²⁵

1. Najprostrze znaki życia religijnego: znak krzyża, codzienna modlitwa, pozdrowienia, medalik, obrazek, kościół parafialny itd., ilustrowane przykładami z życia świętych, szczególnie polskich.
2. Biblijne opowiadania ze Starego Testamentu: Bóg jako Stwórca, anioł, człowiek, obietnica zbawienia - rozwijanie pobożności dzieci poprzez konkretne przykłady z życia dzieci pobożnych.
- 3 i 4. Opowiadania biblijne z Nowego Testamentu: dzieciństwo Jezusa, - Jezus wzorem modlitwy, pracy, posłuszeństwa... Przykłady pobożnych dzieci, które naśladowują Jezusa - dziecko. Wyjaśnienie treści modlitwy "Ojcze nasz". Najważniejsze wydarzenia z publicznej działalności Jezusa.

Wyniki szkoły wiedzy:

Znajomość najważniejszych wydarzeń z okresu dzieciństwa i publicznej działalności Jezusa. Znajomość modlitw: "Ojcze nasz", "Zdrowaś Mario" i "Wierzę w Boga".

Ćwiczenia religijne:

Dobre i pobożne odmawianie modlitw: "Ojcze nasz", "Zdrowaś Mario", "Wierzę w Boga", "Anioł Pański" oraz katolickich pozdrowień; modlitwy przed i po lekcjach. Stosowanie w życiu i szkole prawd wiary i próśb przedstawianych w codziennej modlitwie. Wykonywanie dobrych uczynków z miłości do Dzieciątka Jezus (pilność, uprzejmość). Wprowadzenie w Mszę św., poznanie regionalnych obyczajów i pieśni powiązanych z rokiem liturgicznym²⁶.

²⁵ By dać pełny obraz, przytaczamy nieco obszerniej program dla kl. I wg: Program nauki religii rzymsko-katolickiej w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania. Ministerstwo W.R. i O.P.

²⁶ Na nowo mocno podkreśla się kultywowanie tych lub innych ćwiczeń religijnych w każdej klasie.

Uwagi:

Przy poszczególnych tematach należy wykorzystać dotychczasowe religijno-moralne przeżycia dzieci. Wybierając konkretne przykłady należy kierować się tym, co w nich jest pozytywne, tzn. podkreślać dobro, wzbudzać miłość i cześć, a nie strach. Lekcję można urozmaicić pieśnią religijną, obrazem, ilustracjami z modlitewnika, zbudowaniem żłobka itd. Należy zawsze pamiętać o tym, by poznawane prawdy znajdowały praktyczne zastosowanie w życiu dzieci.

Klasa druga

Przygotowanie do spowiedzi i Komunii św.

1. Stary Testament: stworzenie, grzech pierworodny, Kain i Abel, Noe, Abraham, Józef, Mojżesz, Dekalog, Dawid.
2. Nowy Testament: najważniejsze wydarzenia. Opowiadania na podane wyżej tematy ułatwiają głębokie zrozumienie Wyznania Wiary i Dekalogu, zgodnie z ich obowiązkami zaleca się stosowanie Dekalogu oraz wyjaśnia takie pojęcia jak grzech, odpowiedzialność, cnota, zasługa.
- 3 i 4. Specjalne przygotowanie do spowiedzi i Komunii św.

Klasa trzecia

Przykazania Boskie i kościelne.

Spowiedź i Komunia św.

Na podstawie już znanych i nowych opowieści biblijnych oraz na przykładach z życia świętych i dzieci katolickich powinno dziecko poznać lepiej swoje obowiązki i cnoty dziecięce, nauczyć się je lubić i chętniej wykonywać. Katechizm jest na tym etapie źródłem podstawowym.

1. Przykazanie miłości Boga. Obowiązki dobrego dziecka wobec Boga.
2. Przykazanie miłości bliźniego. Specjalnie wyeksponować: miłość, szacunek i posłuszeństwo wobec rodziców; zgoda, uprzejmość, gotowość pomocy w domu rodzinnym i w szkole; łagodność, cierpliwość, szacunek i troska o własne i cudze zdrowie i życie; prawdomówność, czystość, pilność, wierność.
- 3 i 4. Sakrament pokuty i Najświętszy Sakrament Ołtarza.

Klasa czwarta

Nauka o wierze, moralności i sakramentach.

W klasie tej należy podsumować dotychczasowe wiadomości i uzupełnić. Podstawowym źródłem jest Katechizm.

- 1 i 2. Wiara - potrzeba wiary i jej właściwości. Wyznanie wiary.
- 3 i 4. Chrześcijańska nadzieja, modlitwa i jej przymioty. Formuły modlitw. Miłość Boga i bliźniego (krótkie powtórzenie).

5. Łaska Boska. Sakrament św., ich rola w życiu Chrześcijanina.
6. Najszlachetniejsze ośrodki kultu w Polsce.

Klasa piąta

Objawienie Boga w Starym i Nowym Testamencie - do kazania Jezusa o królestwie Bożym

Pismo św., liturgia i święci powinni rozwijać życie dziecka w wierze i wyrzeczeniach (branie udziału w obrzędach roku liturgicznego, specjalne wprowadzenie w pierwszy krąg świateł nawiązujących do opowiadań biblijnych), artykuły I-III Wyznania Wiary.

1. Objawienie Boga: Pismo św. i Tradycja. St. Test.: stworzenie, grzech, najważniejsze postaci, ofiara, obietnice mesjanistyczne, oczekiwanie na Zbawiciela.
2. N. Test.: dzieciństwo Jezusa, początki Jego nauczycielskiej działalności, cuda Jezusa (Jego Boskie posłannictwo).

Klasa szósta

Objawienie Boga w Nowym Testamencie i Dzieje Apostolskie. Cele wychowawcze jak w kl. 5. - specjalne wprowadzenie w drugi krąg świateł, artykuły IV-XII Wyznania Wiary i Przykazania (obowiązki i cnoty dziecka).

W klasach 5 i 6 podstawą jest Historia Biblijna; w programie zwraca się uwagę na to, by w syntezie Historii Biblijnej i Katechizmu zachować specyfikę obu źródeł.

Klasa siódma

Systematyczne wprowadzenie i związanie młodzieży ze wspólnotą parafialną. Życie parafii.

1. Msza św., wspólne podczas Mszy św. Nieszpory.
2. Sakramenty, ich znaczenie w procesie samowychowania. Sakramentalia, ich rola w indywidualnym życiu chrześcijanina ze szczególnym uwzględnieniem narodowych regionalnych obyczajów.
3. Życie z Kościołem - odpowiednie przykłady z życia świętych, sławne miejsca kultu w Polsce, odpusty.
4. Specjalne wprowadzenie w życie parafii. - Kościół parafialny, nabożeństwa, bractwa, związki itp.

Każda diecezja posługiwała się dotychczas innym podręcznikiem. W nowym programie nauczania zaleca się jeden podręcznik dla wszystkich, mimo że dawniej posługiwano się jednym wydaniem Dziejów Biblij-

nych i katechizmem diecezjalnym²⁷. Oto tytuły nowowydanych podręczników religii²⁸:

Ks. dr Zygmunt Bielawski,

- W Jezusowej Szkole, Lwów 1937, podręcznik dla kl. 2, 0,90 zł.

- Droga do nieba, Lwów 1937, dla kl. 3, 1 zł.

- Służba Boża, Lwów 1937, dla kl. 4, 1,20 zł.

Ks. dr Z. Baranowski i ks. dr J. Noryskiewicz,

- Życie religijne, kl. 3, Poznań 1936, 1 zł.

- Życie religijne. Podręcznik nauki religii dla kl. 4 szkół powszechnych, Poznań 1937, 1,20 zł.

Ks. dr Z. Baranowski i ks. dr Kowalski,

- Życie religijne (Historia święta). Część I, klasa 5, Poznań 1938, 1,30 zł.

Ks. dr Białowąs i ks. dr Dajczak,

- Pan Jezus wśród dzieci, Lwów 1937, kl. 3, 1 zł.

- Wiara i życie katolickie, Lwów 1937, kl. 4, 1,20 zł.

W podręcznikach tych dąży się do praktycznej realizacji cytowanych wytycznych programowych²⁹. Konkretnie można to prześledzić na przykładzie lekcji o ustanowieniu i obecności Jezusa w Najświętszym Sakramencie Ołtarza (kl. 3)³⁰:

1. Ostatnia Wieczerza.

W Wielki Czwartek wieczorem wszedł Jezus ze swymi dwunastoma apostołami do sali, w której miała być spożywana Ostatnia Wieczerza, usiadł z nimi za stołem i powiedział: "Bardzo pragnąłem spożyć z wami tę wielkanocną wieczerzę, zanim zacznę cierpieć". Pod koniec wieczerzy wziął Jezus chleb, złożył dzięki, pobłogosławił go, łamał i dawał swoim uczniom mówiąc: "Bierzcie i jedzcie, to jest Ciało Moje". Podobnie wziął kielich, złożył dzięki i dał swoim uczniom mówiąc: "Pijcie z niego wszyscy; to jest Krew Moja, która za was i za wielu będzie przelana na przebaczenie grzechów. To czyńcie na Moją pamiątkę". (Tu należy pokazać obrazek przedstawiający św. Wieczerzę).

²⁷ Rozpowszechniane było wydanie Dziejów Bibl. Walentego Gadowskiego, jak i tegoż autora większy ilustrowany Katechizm oraz Historia Kościoła (dla kl. 7). W r. szk. 1938/39 nauka w kl. 6 i 7 odbywała się wg dawnego programu.

²⁸ Zdaniem autora przytaczanie wszystkich podręczników religii jest niepotrzebne. Wybrane zostały tylko te, których same tytuły dają wyraz duszpasterskim intencjom ich autorów.

²⁹ Dokładny opis i ocena krytyczna poszczególnych podręczników wykracza poza ramy artykułu. Należy zauważyć, że każdy podręcznik religii oceniany jest przez grono fachowców wg kryterium: czy realizuje on metodyczne wytyczne programowe?, nim zaaprobowany zostanie przez ministra (książka musi mieć, rzecz oczywista, "imprimatur" władz kościelnych). Szkoły otrzymują wykazy podręczników zalecanych i dopuszczonych.

³⁰ Ks. dr Baranowski i ks. dr Noryskiewicz, Życie religijne. Podręcznik dla uczniów szkoły powszechnej, kl. 7, Poznań 1936, s.94.

Gdy Jezus wymówił słowa: "to jest Moje Ciało - to jest Moja Krew" przemieniły się chleb i wino w Ciało i Krew Jezusa. O tym wielkim cudzie śpiewamy w pieśni "U drzwi Twoich":

"Jak wielki cud Bóg uczynił,
że chleb w Ciało Swe przemienił".

Po przeistoczeniu Ciało i Krew Jezusa zachowały nadal wygląd, smak i zapach chleba i wina, to znaczy: Jezus jest obecny w Najświętszym Sakramencie pod postaciami chleba i wina.

2. Msza święta

Pod koniec wczерzy rzekł Jezus do apostołów: "To czyńcie na Moją pamiątkę". Tymi słowami dał im moc przeistaczania chleba i wina w Jego Najświętsze Ciało i Krew. Władza ta przeszła z nich na biskupów i kapłanów, którzy podczas Mszy św. w momencie przeistoczenia tę władzę sprawują. O tej cudownej władzy śpiewamy w pieśni "Rzućmy się wszyscy społem":

"I tę moc dał kapłanom,
Nie królom, ani panom,
Aby oni poświęcali
I nam grzeszonym rozdawali
Ciało i Krew Pańską".

Przypomnij sobie:

Kiedy ustanowił Jezus Najświętszy Sakrament?

Co się stało, gdy Jezus wymówił słowa: "to jest Moje Ciało - to jest Moja Krew"?

Jaką moc dał Jezus apostołom?

Kiedy kapłani sprawują swoją władzę?

1. Św. Klemens Hofbauer.

Straszliwie poczynali sobie rosyjscy żołnierze w 1794 r. na Pradze, przedmieściu Warszawy; mordowali i pustoszyli wszystko, i wiele dzieci pozbawionych zostało chleba, rodziców i domu. Wówczas żył w Warszawie św. Klemens Hofbauer. Zaopiekował się opuszczonymi sierotami i urządził dla nich dom sierot. Lecz wkrótce do domu tego zajrzała wielka bieda, brak było chleba i pieniędzy. Św. Klemens poszedł do Zbawiciela w Najśw. Sakramencie Ołtarza prosić Go o pomoc. Modlił się najpierw żarliwie przed ołtarzem, potem podszedł do niego, zapukał do drzwi tabernakulum i powiedział: "Zbawicielu Drogi, dzieci Twe nie mają chleba!" Wkrótce potem ktoś zapukał do furty. Gdy święty otworzył, dobrze ubrany mężczyzna wręczył mu paczkę i odszedł. W paczce była duża suma pieniędzy, za które święty przez dłuższy czas mógł kupować chleb dla biednych sierot (obrazek świętego pukającego do drzwi tabernakulum pokazać w trakcie opowiadania).

2. Odwiedziny u Zbawiciela.

Ilećroć wchodzimy do kościoła, pomyślmy o tym, że w ołtarzu mieszka Jezus Chrystus, nasz Zbawiciel i Bóg. Jezus widzi nas i słyszy,

dlatego zachowujmy się w kościele cicho i pobożnie. Będziemy często odwiedzać Jezusa Chrystusa, by Go pozdrowić, uczcić i mówić z Nim o wszystkim, czego potrzebują nasza dusza i nasze ciało.

3. Przyozdabianie Domu Bożego.

Kościół jest mieszkaniem Boga, dlatego powinien on być piękniejszy niż pałac królewski. Dzieci mogą także przyczynić się do upiększenia kościoła; powinny dbać szczególnie o jego czystość, mogą przynieść kwiaty i ofiarować małe datki na przeozdobienie lub budowę Domu Bożego.

4. Nabożeństwo ku czci Najświętszego Sakramentu.

Na pamiątkę ustanowienia Najświętszego Sakramentu obchodzi Kościół święto Bożego Ciała, organizując w miastach i wsiach uroczyste procesje. Poza tym czcimy ukrytego Zbawiciela przez wystawianie Najśw. Sakramentu, w nabożeństwach i pieśniach, w wielu pięknych imionach, jak: św. Eucharystia, Najświętsza Hostia, Ciało Pańskie, Ciało Pana, Boże Ciało, Komunia św., św. Wiatyk.

Bądź pochwalony, bądź błogosławiony...

Przypomnij sobie:

Jak powinieneś zachować się w kościele?

Co czynisz odwiedzając Zbawiciela w Najśw. Sakramencie?

Co możesz uczynić dla upiększenia Domu Bożego?

Jakie nabożeństwa ku czci Najśw. Sakramentu mamy w Kościele?

Jakie imiona nadaje Kościół Jezusowi w Najśw. Sakramencie?³¹

"W nauczaniu religii nie można zadowolić się realizacją celów poznawczo-teoretycznych. Religia powinna prowadzić do tego, by wiara i chrześcijańsko-katolicka moralność kształtowały życie, aby w dziecku powstał pozytywny stosunek do Boga i ideałów, do bliźnich i do siebie samego; religia musi wychowywać. Duch Chrystusa powinien przenikać całe życie dziecka: w szkole, w domu i poza nim. A zatem nauka religii ma również cel praktyczno-wychowawczy"³².

Ta oficjalna uwaga dotycząca realizacji programu nauczania, jak i sam program dostatecznie wyraźnie odzwierciedlają duszpasterski charakter nauki religii, co tak często podkreśla się na zjazdach, kursach dla nauczycieli religii, w literaturze fachowej czy wreszcie w wypowiedziach polskich biskupów³³.

Z wielką uwagą należy podchodzić do wdrożenia dziecka do dobrej i pobożnej modlitwy. W metodyce mówi się o prowadzeniu szkoły modlitwy,

³¹ Nr 41 rozwija słowa obietnicy: obecność Jezusa w Najśw. Sakram.

³² Program, s.28.

³³ Ks. dr Adam Gerstmann, Duszpasterstwo w szkole. Miesięcznik katechetyczny i wychowawczy, 1929, s.361; ks. dr Wacław Staniszewski, Duszpasterstwo w szkole powszechnej, Zamość 1937; Księga pamiątkowa Kursu Katechetycznego w Krakowie, Kraków 1929, s.64 nn., 187 nn., 220 nn.

która przewidziana jest w programie każdej klasy systematycznie (w klasach 1-7) lub okresowo.

"Czym jest modlitwa? Jest to spontaniczny przejaw rodzącej się w pękorce świadomości chrześcijańskiej egzystencji. Gdy np. człowiek w głębokim wzruszeniu przeżywa wszechmoc Boga i uświadamia sobie swój stosunek do Stwórcy, spontanicznie przyjmuje "pokorną postawę modlitewną", która z kolei wyraża się w pobożnym układzie rąk i pełnych radości słowach. Celem szkoły modlitwy jest wypracowanie takiej właśnie postawy modlitewnej. Im lepiej poznamy w Bogu świat dokoła nas (śladowi Boga), im lepiej poznajemy bliźniego (obraz Boga, drugi Chrystus), nas samych, naszą powinność i odpowiedzialność... tym głębsze będzie nasze zaangażowanie jako chrześcijanina, tym bardziej pokorna nasza postawa modlitewna. Z tej głębokiej i często przyjmowanej postawy modlitewnej rodzi się katolickie nastawienie, dzięki któremu człowiek widzi świat i życie poprzez pryzmat chrześcijaństwa (katolicki światopogląd)"³⁴.

Dużą wagę przykładą się do modlitwy spontanicznej, podkreślając, że postulat ten wymaga jednocześnie od katechety głębokiej religijności, taktu, dobrej znajomości metod działania oraz uczniów. Tylko prawdziwe i głębokie przeżycia dążą do uzewnętrznienia się, gdy panuje atmosfera wzajemnego zaufania i pełnej taktu naturalności (szacunek dla dziecka i jego przeżyć wewnętrznych). "Prawda religijna musi tak żywo i głęboko ogarnąć dzieci, by lekcja stała się nabożeństwem, a dzieci traktowały spontaniczną modlitwę jako coś naturalnego, a nawet jako coś koniecznego"³⁵. Nic nie byłoby bardziej chybione, jak sztuczne robienie nastroju czy mechaniczne powtarzanie słów modlitwy. Treść poszczególnych modlitw powinny dzieci same wypracować w modlitwie własnej w oparciu o Dzieje Biblijne i Katechizm³⁶.

³⁴ Księga pamiątkowa, Pelplin 1936, s.69, referat: Realizacja postulatów wychowawczych nowego programu nauki religii.

³⁵ Tamże, s.70.

³⁶ "Np. stworzenie człowieka. Rozwijając motyw dziecięstwa Bożego ukazać jak dobre dziecko czci swego niebieckiego Ojca w ciągu całego dnia. Ofiara Noego: rozwijamy wątki-myśli, uczucia, modlitwę Noego w czasie składania ofiary, łącząc je ze swobodną modlitwą dziecka, które Bóg wyprowadził z biedy (przykłady dla kl. 1). A ile motywów modlitw można wypracować, gdy omawia się modlitwy i próśby postaci biblijnych N.T., jak pełny obraz katolickiego życia modlitwa można stworzyć na podstawie żywotów świętych, ukazując wpływ i znaczenie modlitwy na ich święte życie, szczególnie medytacje (w kl. wyższych). Postawa modlitewna, wyrażająca się praktycznie w codziennej modlitwie i w "spotkaniach" z Bogiem w przyrodzie i ludziach, zorientowana być powinna na prawdziwe przeżywanie i głębokie uświadomienie sobie swojego stosunku do Boga. Właśnie w wyższych klasach konieczne jest pokazywanie tych "spotkań" z Bogiem w życiu codziennym (przykłady z życia św. Franciszka, św. Elżbiety i in.), tak, by najgłębsze religijne wartości miały wpływ na codzienny byt i kształtowanie światopoglądu ucznia. Albo np. temat: Chrystus-Zbawca. przyp. na str.307

Formuły modlitw należy podzielić na części i omówić je pojedynczo na lekcjach. Szczególnie w czasie tzw. "godzin skupienia", podczas których wypracowuje się motywy, powinno się te wartości religijne ująć w słowa modlitwy (Ojcze nasz, Wierzę w Boga, Anioł Pański, Różaniec itd.), aby w ten sposób nawiązać do życia codziennego. W oparciu o rok liturgiczny należy zaplanować cele miesięczne w życiu modlitwą, w których modlitwy (motywy) oraz ascetyczne postanowienia tworzyłyby harmonijną całość³⁷.

W ten sposób dobra szkoła modlitwy stanie się pomostem łączącym codzienne zajęcia dziecka z Bogiem; w dobrej codziennej modlitwie zacieśniają się i odnawiają związki między wartościami religijnymi i życiem codziennym. To właśnie ma na celu nowy program, postulując praktyczne zastosowanie prośb i prawd wiary, zawartych w codziennej modlitwie, w życiu codziennym³⁸.

"Nauka religii powinna przekazać młodzieży jasny religijny światopogląd i przygotować ją do życia według zasad religii katolickiej. Religijno-moralne zasady winny zatem zajmować odpowiednio miejsce w światopoglądzie, który sobie młodzież stopniowo ukształtuje, winny formować jej moralną postawę, by wreszcie znaleźć odbicie w jej codziennym życiu"³⁹.

Program przewiduje w każdej klasie kultywowanie cnót dziecięcych, klasy 5, 6 i 7 poświęcone są szczególnie kształtowanie charakteru i ideałów. Pismo św., postaci doskonałe, obserwacja życia codziennego, przysłowia, obyczaje, doświadczenia własne, przykłady z historii itd. (kl. 5 i 6), wprowadzenie w życie parafii, religijna prywatna lektura, którą powinien dobierać nauczyciel religii wg wytycznych dla kl. 7 - wszystko to ułatwia na tym etapie kształtowania się ideałów i pragmatycznego samowychowania, właściwe uformowanie charakteru i praktyczne wprowadzenie w katolicki światopogląd⁴⁰.

Cd. przyp. ze str. 306

wiciel. Jeśli młodzież pozna dobrze wartości zbawcze, bez wahania wyrazi swą wdzięczność i miłość w modlitwie "Anioł Pański". Nie zawsze modlitwa będzie celem lekcji samym w sobie. Zazwyczaj obiera się inny cel wychowawczy, np. prawdomówność: nawiązując do takich wartości jak odwaga i siła na przykładzie z życia codziennego ilustrują pokusy do kłamstwa, jakie przynosi każdemu uczniowi życie klasy, i ukazują, jak w wewnętrznej walce modlitwa o siłę i odwagę pomaga osiągnąć zwycięstwo (albo też przytaczam przykład modlitwy postaci biblijnej lub świętego, na tym poprzestając)... Metoda ta jest konieczna i godna polecenia w każdej klasie, aby uniknąć znuzenia dzieci ciągłymi nawrotami do modlitwy, a przecież jednak przepełnić ich życie codzienne modlitwą". Tamże, s.72/3.

37 Ks. dr Zygmunt Bielański, Pedagogika religijno-moralna (Katechetyka), Lwów 1934, s.596.

38 Księga Pamiątkowa, Pelplin 1939, s.69.

39 Program, s.27.

40 Dlatego też synteza Dziejów Bibl. i Katechizmu ma wiele zalet w kształtowaniu charakterów w klasach wyższych, choć trzeba przyznać, Cd. przyp. na str.308

Metodycznie poprawne wypracowywanie motywów i skoncentrowanie ich w jakiejś konkretnej idealnej postaci odgrywają znaczną rolę w kształtowaniu charakteru. Jeśli uczeń odkryje w tym ideale jakieś pokrewieństwo duchowe (w zakresie subiektywnych wartości, pokus, walk) i podobieństwo sytuacji życiowej (otoczenie, praca, trudności), wówczas i konkretny sposób, w jaki ta postać idealna realizuje naukę chrześcijańską w życiu i to życie kształtuje, pomogą uczniowi poznać i realizować zadanie, jakie Bóg mu postawił. Dlatego też nauczyciel musi znać uczniów, ich wartości subiektywne i warunki domowe, aby dobrać odpowiednio wzory idealnych postaci dla ich ćwiczeń miesięcznych, aby trafnie zalecić poszczególnym uczniom lekturę religijną oraz by taktownie czuwać nad ich ćwiczeniami ascetycznymi.

Z wielką starannością należy przygotowywać młodzież na przyjęcie sakramentów św.

Odnosnie przystąpienia do pierwszej Spowiedzi i Komunii św. I Narodowy Sobór w Częstochowie w 1937 r. w dekrecie 90 postanawia co następuje:

- § 1. Pueri admittantur ad primam Communionem, cum fundamentales fidei veritates pro suo captu perceperint, i.e. ordinarie circa septimum aetatis annum.
- § 2. Episcopi pro suis dioecesibus opportunas statuunt normas circa modum, quo prima Communio sive privatim sive sollemniter sit administranda.
- § 3. Pueri ad primam confessionem et Communionem a clero parochiali vel a religionis magistris praeparentur ad normam canonis 854.

W poszczególnych diecezjach dekrety synodalne lub dokładne instrukcje określają, jak w praktyce powinien być realizowany dekret "Quam singulari"⁴¹. W wieku siedmiu lat sakramenty św. przyjmują dzieci w diecezjach: płockiej, katowickiej, łuckiej; w drugiej klasie szkoły powszechnej w diecezjach: warszawskiej, siedleckiej, łódzkiej, lwowskiej, przemyskiej, tarnowskiej, łomżyńskiej, pińskiej; w trzeciej klasie w diecezjach: poznańskiej, włocławskiej, częstochowskiej; w wieku 8-9 lat wg instrukcji w diecezjach: kieleckiej i wileńskiej;

Cd. przyp. ze str.307

że zaniedbuje się przez to "szkołę wiedzy". Nauczyciel religii musi być świadom tego niebezpieczeństwa, by we właściwy sposób (por. wstęp) dbać o religijną wiedzę uczniów. Trzeba jednak także pamiętać o tym, że w nauczaniu samego Katechizmu istnieje również wielkie niebezpieczeństwo rozwijania jednostronnej religijnej szkoły wiedzy. Ostatecznie zawsze decyduje osobowość katechety.

⁴¹ Uchwały synodalne mamy w diecezjach: chełmińskiej, warszawskiej, płockiej, sandomierskiej, siedleckiej, lwowskiej, łuckiej, tarnowskiej, wileńskiej; nie ma ani uchwał, ani instrukcji w diecezjach: poznańskiej, włocławskiej, lubelskiej, częstochowskiej, w których dzieci na ogół w kl. 3 przyjmują I Komunię św.; w innych diecezjach są dokładne instrukcje. Miesięcznik 1938, s. 256.

w wieku 9 lat w krakowskiej i chełmińskiej⁴². Przygotowanie do Spowiedzi i Komunii św. (pogłębienie) przewidziane jest w programach dla klasy 2 i 3; tam gdzie nauczycielami nie są duchowni, duchowieństwo parafialne powinno przejąć przygotowanie dzieci do przyjęcia sakramentów na specjalnych lekcjach, na które powinny one być zwolnione z zajęć szkolnych⁴³.

Trzeba zadbać o to, by pierwsza Spowiedź i Komunia św. stały się dla dzieci rzeczywiście głębokim przeżyciem religijnym, aby w miarę swych możliwości coraz wyraźniej dostrzegały i przeżywały w tych sakramentach szkołę wychowania Chrystusa, i aby zawsze chętnie i w pokorze ale i pełne ufności zbliżały się do Zbawiciela. "Młodzież nigdy nie zrozumie i nie przeżyje w pełni znaczenia tych sakramentów jako szkoły Chrystusa, jeśli nie pogłębimy w każdej klasie, omawiając odpowiednie tematy, warunków ich godnego przyjęcia. Najbardziej przydatne okażą się tu przykłady z życia świętych, sposób, w jaki się do przyjęcia tych sakramentów przygotowywali, ich postawa podczas przyjmowania sakramentów, ich przeżywanie i wypełnianie poszczególnych warunków. Jeśli przedstawimy młodzieży te przykłady po głębokim przeżyciu takich tematów jak: grzech, zbawienie, sąd, rzeczy ostateczne, łaska, dążenie do doskonałości (samowychowanie, poszczególne cnoty), osiągniemy cel założony w programie i dotyczący przyjmowania sakramentów oraz wykonywania wszelkich praktyk religijnych; nie będą one zatem wynikiem przymusu, lecz wyrazem wewnętrznej potrzeby, tej potrzeby, która rodzi się z przeżyć religijnych, z miłości do Boga, z cnoty nadziei"⁴⁴.

Powyzsze wartości religijne ukazywać należy dokonując syntezy Dziejów Biblijnych i Katechizmu (dorywczo) w kl. 5 i 6 oraz systematycznie w okresie omawiania i przygotowywania do przyjęcia sakramentów św.

W programie nauczania dla kl. 7 bardzo słusznie przewidziano wprowadzenie w życie parafii, postulując wyjaśnienie "znaczenia sakramentów w życiu chrześcijanina i sposób, w jaki należy je przyjmować,

⁴² Podane są klasy (roczniki), w których dzieci przystępują razem do spowiedzi i Komunii św.

⁴³ Katechezy praktyczne: ks. dr Z. Bielawski, Katechezy dla kl. 2 i 3 szkoły powszechnej z przygotowaniem i przemówieniami do Spowiedzi i Komunii św. i planem lekcyjnym zastosowanym do urzędowego programu, Lwów 1936 (bardzo popularny); ks. Franciszek Sroka, Już cię Jezus wzywa, przygotowanie do I Spowiedzi i Komunii św., Kraków 1938; ks. dr Wacław Staniszewski, Duszpasterstwo w szkole powszechnej, Zamość 1937. (Dzieło ma tytuł: Duszpasterstwo w szkole powszechnej. W rozdz. II, w którym omawia się modlitwę, ascezę, Mszę św. niedzielną, sakrament pokuty i ołtarza, znaleźć można wiele praktycznych wskazówek).

⁴⁴ Księga pamiątkowa, Pelplin 1936, s.75.

aby osiągnąć postępowanie w procesie samowychowania⁴⁵, by "uczniowie poznali głęboką wewnętrzną celowość sakramentów i nie przyjmowali ich czysto zewnętrznie, formalnie"⁴⁶. Trzykrotne wspólne przyjęcie Komunii św. połączone z kazaniem i rekolekcjami oraz częstsze przystępowanie do Komunii św., szczególnie w pierwsze piątki miesiąca (bardzo popularna jest również eucharystyczna droga krzyżowa), pomagają i sprzyjają pogłębieniu wartości religijno-pedagogicznych tych sakramentów oraz praktycznemu przeżywaniu "szkoły Chrystusa". To eucharystyczne wychowanie należy ściśle powiązać z wychowaniem liturgicznym⁴⁷.

"Związki rodziców", które istnieją przy wielu szkołach powszechnych oraz "wywiadówki" są okazją dla nauczyciela religii, by uczulić rodziców na znaczenie częstszej Spowiedzi i Komunii św. oraz na sposób współpracy z domem rodzicielskim w pokonywaniu indywidualnych trudności. Ze względów praktycznych nie jest niestety możliwe, by młodzież jeszcze przed opuszczeniem szkoły otrzymała sakrament bierzmowania, sakrament katolickiej aktywności, ów katolicki akt pasowania do grona dorosłych. Nauczyciel może tylko ogólnie przygotować do tego przeżycia, wyjaśniając znaczenie sakramentu bierzmowania oraz sposób jego przyjęcia i polecić popularną liturgiczną książeczkę na dzień bierzmowania⁴⁸.

W klasie siódmej jednak powinien nauczyciel obudzić poczucie odpowiedzialności i obowiązków, jakie spoczywają na katoliku, wobec Kościoła Chrystusa na ziemi oraz wskazywać na możliwości i konieczność współpracy "dorosłego" chrześcijanina w budowaniu królestwa Bożego⁴⁹. Materiał nauczania - sakramenty, sakramentalia, rok liturgiczny, życie parafii z jej organizacjami, diecezje, papież - są okazją dla nauczyciela, by na ich przykładzie trafnie przedstawić zadania dorosłego chrześcijanina⁵⁰. Uroczystość pożegnania absolwentów połączona z Komunią św. wiąże powyższe wartości z przeżyciem wchodzenia w świat dorosłych.

Duszpasterskie cele nauczania religii dostrzega się najwyraźniej w kultywowaniu liturgii. We wszystkich klasach w stosownej chwili na-

⁴⁵ Program, s.23.

⁴⁶ Program, s.25.

⁴⁷ O. Jacek Woroniecki OP, prof. w Collegio Angelico w Rzymie, Doniosłość wychowawcza liturgii eucharystycznej, Kraków 1930.

⁴⁸ Np. ks. Michał Kordel, Na dzień bierzmowania. Według Pontyfikatu i różnych modlitw, Kraków 1933, s.32.

⁴⁹ Wg programu wprowadzenie w idealne życie parafii zrealizować należy na przykładzie działalności idealnego proboszcza, Jana Vianney. Należy szukać, jak w ścisłym związku z życiem parafii dokonać się może odnowa życia prywatnego i społecznego w Chrystusie.

⁵⁰ W diecezjach: poznańskiej, chełmińskiej i katowickiej, w których działają świeccy nauczyciele religii, duchowieństwo parafialne lub duszpasterstwo prowadzi katechezy w tej klasie, aby rozwijać powyższe wartości i nawiązać kontakt z młodzieżą.

leży pogłębiać współuczestnictwo w roku kościelnym, w Mszy św. i nabożeństwach dla dzieci w taki sposób, by młodzież wreszcie po zakończeniu systematycznego nauczania "wcielona" została w życie parafii.

Rok kościelny, obrzędy religijne, pieśni, Msza św., jej poszczególne części i najważniejsze modlitwy należy pogłębiać dorywczo w oparciu o odpowiedni materiał nauczania. Nasza katecheza podkreśla, iż jest to bardzo ważne dla pogłębienia liturgicznego przeżycia. Jeśli wartościom religijnym nadamy na lekcji charakter liturgiczny i jeśli liturgia zachowuje te wartości na przyszłość, to w momencie praktyk liturgicznych dokonuje się także i ich odnowienie. Dlatego należy możliwie dużo wartości religijnych koncentrować w liturgii⁵¹.

Poza dorywczym kultywowaniem liturgii program przewiduje w każdej klasie systematyczne "lekcje liturgii"⁵². Mają one wprowadzić dzieci od strony praktycznej w rok liturgiczny i w udział w Mszy św.

Przeżywanie okresów i świąt liturgicznych można przygotować przez omówienie takich tematów: Jak przeżywam adwent, okres postu? Jak przeżywam Boże Narodzenie, Wielkanoc, Boże Ciało? Podać należy szczegółowe opisy przeżyć świętych i bogobojnych dzieci.

Przy pomocy mszalika⁵³ pogłębiać trzeba z roku na rok liturgiczny udział w Mszy św., ona bowiem wpływa również na przeżywanie niedzieli i całego tygodnia⁵⁴. Byłoby ideałem zakończyć całą naukę lekcją, w której młodzież nauczyłaby się rozumieć, posługiwać i lubić mszalik ze wszystkimi jego tekstami na niedziele i święta.

Przygotowania te i pogłębienie liturgicznego udziału w Mszy św. można doskonalić poprzez odpowiednią organizację nabożeństw dla dzieci.

Również kazania dla dzieci służą liturgii, poprzez omawianie tematów liturgicznych i wiązanie dziecięcych dążeń do doskonałości z wartościami liturgicznymi⁵⁵.

Zarówno program nauczania jak i literatura katechetyczna postulują takie liturgiczne aspekty elementarnego nauczania religii, są one jednak zbyt słabo realizowane zarówno w praktycznej katechezie jak

⁵¹ Por. s.15 - w programie przykładą się dużą wagę do odmawiania codziennej modlitwy i do liturgii.

⁵² Program, s.35/6; Księga, s.74.

⁵³ Wśród wielu mniejszych i większych wydań najlepsze jest: Mszalik dla dzieci. Ułożył ks. dr Z.Bielawski, wyd.V, poprawione, z ilustracjami. Dla klasy ostatniej należałoby zalecać taki mszalik, który może towarzyszyć uczniowi w jego dalszym życiu jako modlitewnik, np. wydany przez dr K.Thullie (dla dorosłych), lub ks. A.Żychlińskiego, w którym oprócz tekstów na niedziele i święta są modlitwy, litanie itd.

⁵⁴ Por. ks.prof. dr S.Żukowski, Msza św. jako ośrodek życia religijnego.

⁵⁵ Np. ks. dr A.Wronka, Liturgia na ambonie. Zasady i wskazówki.

i podręcznikach. Zadaniem praktycznej katechezy na najbliższą przyszłość powinna być realizacja duszpastersko-liturgicznych aspektów programu.

I wreszcie w nauczaniu religii, zgodnie z programem, powinno się uwzględniać związki z krajem, z ziemią ojczystą. Nauczyciel winien nawiązywać do dotychczasowych przeżyć małego dziecka, a więc mówić o zażytkach religijnych, o obyczajach, pieśniach, obrazach itd. tego regionu, w którym pracuje. Ponadto w każdej klasie przewidziany jest tzw. "przegląd"; regionalne pomniki życia religijnego ożywiają bowiem zainteresowania uczniów (poglądowość, aktywność własna) i ułatwiają dobre religijne kształtowanie norm moralnych. Dzięki nim religia utrwała się mocniej w duszy dziecka, staje się symbolem "ojczyzny", w której czujemy się jak "w domu" "bezpieczni" i do której tęsknimy zawsze mimo "burz" życiowych. Z tej małej ojczyzny powinien nauczyciel poprowadzić młodzież w życie religijne swego narodu i wreszcie całego Kościoła.

Uczeń kocha naszą historię ojczystą, która nierozzerwalnie zrosnięta jest z wiarą katolicką. Najsławniejsze miejsca kultu, obyczaje narodowe, religijne zabytki, święci i wielkie postaci (królowie, dowódcy, politycy), i ich życie wg zasad katolickich są najlepszym dowodem na to, jak ściśle związany jest katolicyzm z tym, co ojczyste i bohaterskie. Program nauczania bardzo słusznie postuluje, by w każdej klasie rozwijać uczucia patriotyczne, zaznaczając przy tym, jakie znaczenie miał Kościół i wiara katolicka w kształtowaniu historii, i życia bohaterów narodowych⁵⁶. Także i własny, narodowy święty wydaje się uczniowi jakby bliższy, zewnętrzne ramy życia tej postaci, jej działalność znana jest na ogół z historii i geografii, a jej poglądy religijne i zwyczaje przyjmuje uczeń za "swoje".

Specyfika narodowa znajduje również odbicie w metodach nauczania religii. Jeśli ma ona wpływać istotnie wychowawczo, musi nawiązywać do właściwości regionalnych i narodowych, i uwzględniać je w działaniu nad kształtowaniem charakterów⁵⁷.

Synteza Dziejów Biblijnych i Katechizmu uwzględnia osobliwości polskiego charakteru i temperamentu, który nie tylko interesuje się postaciami biblijnymi, ale łatwo się do nich zapala i nimi zachwyca. Religijne motywy, jakie młodzież "wypracowuje" w tej atmosferze po-

⁵⁶ Na drugim etapie (kl. 5 i 6) podkreślać trzeba znaczenie religii dla państwa polskiego, zarówno, gdy chodzi o jego siłę (związki z Zachodem) i niepodległość, jak również w okresie ucisku i ciężkich dni (wiara jako źródło siły i wytrwania). Mówić należy o działalności misyjnej Polski (św. Wojciech, nawrócenie Litwy), o roli świętych w życiu religijnym kraju; pamiętać też trzeba o życiu i wierze takich postaci bohaterskich jak św. Jadwiga, Sobieski itd.

⁵⁷ Miesięcznik 1928, s.60.

święcenia i miłości, i postanowienia, jakie podejmuje, o wiele głębiej zapadają w ich serca i pamięć, gdy nauczyciel stosuje odpowiednie metody. Dążenie do "całości", logiczna i etyczna koncentracja⁵⁸, i "specjalne" kształtowanie charakteru wychodzą naprzeciw niebezpieczeństwu tzw. "przemijającego rozwijania uczuć", realizując systematyczną szkołę wiedzy i woli.

Uwzględnianie wad narodowych w szkole woli nie jest dla nas niczym nowym⁵⁹. Aktualna literatura opisuje wyczerpująco specyfikę narodową i specjalny sposób kształtowania charakterów⁶⁰.

Jak więc widzimy, bardzo różnorodne są cele wychowawcze, jakie osiągnąć ma nauczyciel religii. Dlatego winien on z jak największą starannością opracowywać plany wychowawcze dla poszczególnych klas, uwzględniając powyższe duszpasterskie postulaty⁶¹. Niezbyt rozbudowany materiał nauczania stwarza tu duże możliwości⁶². Nowy program ogranicza się do ramowego podania materiału i zostawia nauczycielowi dużą swobodę działania. Istniały niegdyś takie programy, które do najdrobniejszych szczegółów ustalały treść poszczególnych lekcji i określały dokładnie ich efekty. Było to może dla nauczyciela wygodne, ale z punktu widzenia pedagogiki niedopuszczalne. Konkretny efekt wychowawczy jest przecież zindywidualizowany, uzależniony od postawy pedagogicznej danej klasy, od błędów regionalnych i od przeżyć, które były udziałem całej klasy przez dłuższy lub krótszy okres czasu i wreszcie od samego nauczyciela, który może mniej lub więcej uwagi poświęcać niektórym szczegółowym zagadnieniom. Dlatego program powinien pozostać nauczycielowi pewną swobodę działania...

Specjalny plan wychowawczy powinien jednak być "otwarty". W oparciu o materiał nauczania wyodrębniamy poszczególne cele wychowawcze, które będziemy realizować dorywczo lub systematycznie w ciągu całego roku, uwzględniając przy tym moralno-religijny rozwój młodzieży, szczególnie jej subiektywne motywy. A przecież w ciągu roku sytuacja w klasie może ulec zmianie..., mogą zajść nieprzewidziane zdarzenia, mające wpływ na klasę, które z tego powodu powinny być pedagogicznie wykorzystane; w wyniku samodzielnej pracy uczniów mogą również zajść

⁵⁸ Miesięcznik 1929, s.81.

⁵⁹ Por. ks. Konarski, Mowa o kształtowaniu uczciwego człowieka i dobrego obywatela, 1754; ks. Grzegorz Piramowicz, Powinności nauczyciela w szkołach parafialnych, 1787.

⁶⁰ Ks. dr Jan Ciemniński, Poznanie i kształtowanie charakteru, Poznań 1926 (2 t.); Władysław Marian Borowski, Ogólne zasady wykształcenia narodowego.

⁶¹ Zgodnie z zarządzeniem władz szkolnych "specjalny" program wpisuje się do dziennika na początku roku szkolnego.

⁶² Z wyjątkiem kl. 4, w której przewidziane jest repetytorium z katechizmu i kl. 7, której program jest przede wszystkim duszpasterski (życie parafii).

zmiany w zaplanowanych efektach. Dobry wychowawca powinien wpływać kształtującą na młodzież, na jej życie i myślenie, choć jej wartki nurt życia nie da się z góry przewidzieć. Dlatego też nauczyciel religii może dokonywać przesunięć poszczególnych celów duszpasterskich, przydzielonych na miesiące i tygodnie według rzeczywistej sytuacji życiowej⁶³.

Na przełomie wieków w poszczególnych regionach Polski pod obcym panowaniem wiodącą była metoda dedukcyjno-egzegetyczna. Stan ówczesnej katechezy opisuje nestor naszej obecnej katechetyki, prałat Walenty Gadowski, następująco: "Niewłaściwa metoda utrudniała odrodzenie religijne. W podręcznikach dominowała dedukcja, tzn. najpierw podawano ogólne prawdy, z których potem wyprowadzało się zagadnienia szczegółowe. Katecheza dzieliła się na trzy etapy: lectio, explicatio, applicatio. Najpierw głośno odczytywano nową lekcję z podręcznika, podając krótkie wyjaśnienia dotyczące pojedynczych słów lub zdań, następnie zadawano odczytaną lekcję do nauczenia się na pamięć. Na następnej lekcji nauczyciel odpytywał z zadanego materiału i dopiero teraz podawał bliższe wyjaśnienia, i praktyczne wskazówki. Metoda ta nie mogła mieć żadnego wpływu na młodzież... Niestety, ale i w seminariach nie dbano o metodyczne kształcenie alumnów. Na czwartym kursie przewidywano wprawdzie pięć wykładów z katechetyki, podczas których wyjaśniano szczegóły z zakresu dydaktyki i pedagogiki, ale nie wymagano od kleryków żadnej praktycznej katechezy. Nic więc dziwnego, że ten i ów kapłan nie miał żadnych wyników w szkole, i zniechęcał się do katechezy⁶⁴.

Studia katechetycznych dzieł św. Augustyna, Overberga, Grubera, pedagogiki Herbarta i praktycznej katechezy Meya pt. "Kompletne katechezy dla niższej klasy szkoły powszechnej" naprowadziły Gadowskiego na tzw. metodę indukcyjną, która została zaaprobowana przez władze kościelne. Biskup Łobos powołał (1887) 26-letniego prekursora walki o odnowienie katechezy na profesora pedagogiki i katechetyki w swoim seminarium duchownym⁶⁵. Gadowski propagował swe reformistyczne idee słowem i piśmem⁶⁶: założył i redagował "Dwutygodnik katechetyczny"⁶⁷, za-

⁶³ Księga, s.78/9.

⁶⁴ Miesięcznik 1936, s.151.

⁶⁵ Dwie godziny pedagogiki na kursie pierwszym i drugim, 5 godzin (z ćwiczeniami praktycznymi) katechetyki na kursie czwartym; G. prowadził wykłady do 1924 r.

⁶⁶ Jego pierwsze prace ukazały się w Przeglądzie Powszechnym, np. Wychowanie młodzieży i herbacyanizm (1887); O reformie nauki religii w naszych gimnazjach (1892).

⁶⁷ Pierwsze katechetyczne czasopismo w Polsce (dwutygodnik); pierwszy numer ukazał się 5 stycznia 1897 r. w Tarnowie pod redakcją G. do 1910 r. i zostało następnie zastąpione przez Miesięcznik katechetyczny, wydawany we Lwowie.

łożył pierwsze Związki Katechetów (1889/9) dla rozwijania współpracy i dokształcania, dokonywał porównań swojej metody z metodą monachijską⁶⁸, i wydawał na prośbę nauczycieli religii zbiory katechez i podręczniki, które ukazywały praktyczne zastosowanie metody indukcyjnej⁶⁹.

Jego też zasługą jest, że na pierwszym Kongresie Katechetycznym w Krakowie w Polsce w r. 1913 nie tylko przedstawiono katechetyczne postulaty i uchwały z Kongresów w Monachium i Wiedniu, ale również dokonano ich oceny w oparciu o doświadczenie polskich nauczycieli religii oraz zastanawiano się nad wykorzystaniem ich w polskich warunkach nauczania. "Obrady i uchwały tego Kongresu zachęciły do dalszej intensywnej pracy, tak, by skarby i dobra naszej wiary stały się rzeczywiście religijno-moralnymi normami katechumenów"⁷⁰.

Metoda Gadowskiego⁷¹ wyróżnia trzy główne etapy: pogląd, pojęcie, zastosowanie i trzy etapy poboczne: wprowadzenie, pogłębienie (wg zagadnienia), ćwiczenie.

Wytyczne do aprobowanego przez polskich biskupów w 1919 r. programu nauczania nazywają metodę monachijską metodą "oficjalną". "Każda godzina lekcyjna, bez względu na to, skąd zaczerpnięty został materiał, składa się z następujących etapów, elementów... (1) przygotowanie, 2) przedstawienie, 3) opracowanie (wyjaśnienie), 4) podsumowanie, 5) zastosowanie, przy czym p. 2, 3 i 5 nazywa się głównymi, a 1 i 4 pobocznymi)⁷². Na pierwszy rzut oka powyższe formalne etapy wydają się być szablonem, który musi prowadzić w efekcie do formalizmu, robię też

⁶⁸ Przystudiował ją na miejscu, Willman uzyskał dla niego zezwolenie na wizytowanie szkół; G. brał czynny udział w kongresach w Monachium i Wiedniu.

⁶⁹ Dla nauczycieli religii G. wydał: Biblijne katechezy elementarne (dla kl. 1 i 2 szkoły powszechnej z przygotowaniem do Spowiedzi i Komunii św.); Szkice katechez (2 t. dla kl. 3 i 4 szkoły powsz.); Egzorty dla szkół powszechnych; Kazania o wychowaniu (2 t. Kazania). Dla uczniów: Mała biblijka. Podręcznik dla dwóch pierwszych klas szkoły powszechnej, 1929, wyd. 6, s.10; Dzieje biblijne dla klas pozostałych, 1930, wyd. 8, s.206; Ilustrowany większy katechizm elementarny katolicki dla 7-klasowych szkół powszechnych, 1935, wyd. 6, s.336. Katechizm ukazał się najpierw pod pseudonimem Simplex w j. niem. w Wiedniu (Kirsch), gdyż G. chciał zgromadzić uwagi krytyczne i propozycje celem udoskonalenia wydania. Katechizm ma układ "indukcyjny", łącząc Dzieje Bibl., prawdy, kat., liturgię, żywoty świętych, pieśni, modlitwy, przysłowia.; Krótka historia Kościoła (dla kl. 7).

⁷⁰ Ks. dr Zygmunt Bielawski, *Pedagogika religijno-moralna*, Lwów 1934, s.49.

⁷¹ Dr Eising tak ją nazwał, por. *Miesięcznik* 1937, s.327. Metoda ta znana jest również w katechetyce niemieckiej, por. np. Michael Pflieger, *Nauczanie religii (Der Religionsunterricht)*, cz. III *Metodyka kształcenia religijnego*, Innsbruck 1935, s.204; Emerich Holzhausen, *Podstawowe problemy katechetyki (Grundfragen der Katechetik)*, wyd. przez sekcję katechetyczną Austriackiego Towarzystwa im. Leo, Wiedeń 1911, t.II; s.102.

⁷² Dokładniejsze dane por. Przegląd metod.

wrażenie trudnych i absorbujących dużo czasu. W rzeczywistości jednak są one konieczne, gdyż zapobiegają marnotrawstwu czasu i pustostłowi, i prowadzą do logicznego myślenia. Niektóre z wyżej podanych elementów można czasami potraktować bardzo krótko, a dobry pedagog znaleźć może w tych pozornie ciasnych ramach dużą swobodę działania.

Jaką formę nauczania wybrać dla lekcji religii? Dopuszczalna jest każda, stosowana dla innych przedmiotów szkolnych; jednak mając na uwadze fakt, iż nauka religii przekazuje prawdy objawione, najbardziej właściwą jest forma wykładu. Przedstawiamy całe opowiadanie, nie przerywając, jeśli jest ono krótkie i łatwe do zrozumienia, jeśli nie, należy podzielić je na odcinki - logiczne całości - (można im nadać podtytuły), po czym wyjaśniać i odpytywać. Im mniejsze dzieci, tym odcinki i opowiadania powinny być krótsze⁷³.

Jak więc widzimy, już tu wykorzystano swobodę działania, o której mówi program, nie przestrzegając z całą surowością postulatów jedności między poglądowością i etapami formalnymi.

Prof. dr Zygmunt Bielawski, wielce zasłużony w wysiłkach o stan naszej obecnej katechetyki, przyczynił się szczególnie do tego, żeby metoda monachijska została udoskonalona (szczególnie przez włączenie pedagogiki wartości) i przystosowana do naszych warunków pracy⁷⁴. Jego dzieła teoretyczne omawiają psychologiczne i pedagogiczne podstawy wychowania religijnego, rozmaite zagadnienia specjalne⁷⁵, religijne wychowanie wartości, oraz podają fazy psychologiczne w przyswajaniu sobie materiału nauczania⁷⁶. Najbardziej znane praktyczne katechezy dla szkół powszechnych tego autora mają zazwyczaj następujący układ: 1) przygotowanie, 2) przedstawienie, 4) zastosowanie, przy czym w klasach najniższych punkty 2 i 3 realizowane są często łącznie.

Wysiłki w kierunku odrodzenia szkolnictwa, podejmowane na całym świecie po pierwszej wojnie światowej, otrzymały w Polsce nazwę "Szkoły twórczej", Zgodnie z nazwą sam uczeń powinien być twórczy⁷⁷;

⁷³ Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych. Wyd. 3, Warszawa 1923, s.20/1.

⁷⁴ W naszym czasopiśmie fachowym i na kursach poruszano często problem dalszego rozwoju "metody monachijskiej" i jej przydatności (szkoła pracy, pedagogika wartości). Wspomnieć szczególnie należy prof. J. Szkałskiego, który w swoich praktycznych katechezach do Katechizmu (3 tomy) realizuje metodę, zalecaną w: Religijno-pedagogiczne zagadnienia (Religionspädagogische Zeitfragen) wyd. przez prof. dr Goettlera.

⁷⁵ W jego "Zagadnieniach wychowawczych" omawiane są: wychowanie eucharystyczne, sakrament pokuty w wychowaniu religijnym, wychowanie w Duchu św., modlitwa w wychowaniu religijnym, ascetyczne życie młodzieży itd.

⁷⁶ Por. literatura.

⁷⁷ Dosłowne tłumaczenie "szkoła twórcza", polskie znaczenie słów wyklucza ich mechaniczny sens.

w tej "nowej"⁷⁸ szkole liczą się zarówno wartość jednostki jak i zespołu w wychowaniu człowieka, który zdolny jest do stworzenia nowych wartości, zarówno materialnych jak i duchowych. "Istota tego wychowania i tej szkoły leży w tym, że pozostając w kontakcie z otoczeniem, tworzymy warunki i sytuacje, które wyzwalają psychologiczne energie dziecka i umożliwiają ich kształtowanie, rozwój i doskonalenie w różnych formach"⁷⁹.

W nauczaniu religii można było bardzo trafnie nawiązać do tej atmosfery przeżywania wartości w środowisku i do samodzielnego ich tworzenia.

Poszczególne formy tzw. "szkoły pracy" w nauczaniu religii ocenione zostały w aspekcie życia i wychowania religijnego⁸⁰. Zajęcia samodzielne o charakterze bardziej zewnętrznym jak rysowanie, malowanie, modelowanie, dramatyzowanie itp. zaplanowano dla klas niższych, ponieważ wnoszą dużo satysfakcji i budzą zainteresowania, a także pomagają w rozumieniu prawd religijnych. Przestrzega się tu jednak przed przecenianiem⁸¹ jak i niedocenianiem tych "pomocniczych metod poglądowych", choć nauczyciel ma tu pewną swobodę wyboru. Najważniejszym celem lekcji religii jest i pozostanie przeżycie wartości; współdecyduje także o tym osobowość nauczyciela, np. jego "talent pedagogiczny". Zaleca się dobrze przygotowane "uroczyste" lekcje jako "powtórki" i wprowadzenie w życie z Kościołem.

W klasach wyższych naiwno-radosne odtwarzanie ustępuje miejsca podejściu refleksyjno-krytycznemu, które nie sprzyja przeżywaniu religijnemu. Z kolei uczniowie stają się bardziej podatni na bezpośrednie omawianie wartości religijnych. Działania zewnętrzne należy zatem ograniczyć do odpowiednich ilustracji prawd katechizmowych, do prostych rysunków symboli, czy wątków myślowych danej lekcji, lub łączenia motywów - inne formy mogą być wykorzystane w pracach domowych⁸².

⁷⁸ Por. np. Henryk Rowid, Szkoła twórcza. Podstawy teoretyczne i drogi urzeczywistnienia nowej szkoły, 1931, wyd.3. Dzieło znane było powszechnie w seminariach nauczycielskich.

⁷⁹ Rowid, s.8.

⁸⁰ Np. Pamiętnik kursu katechetycznego, Poznań 1929; Księga pamiątkowa, Kraków 1929; ks. J. Roskwitalski, Szkoła twórcza w nauce religii, Grudziądz 1932. Publikacja zawiera systematyczny przegląd i ocenę krytyczną; Miesięcznik... w bardzo wielu artykułach.

⁸¹ Na łamach Miesięcznika, r. X, s.96-101 (1921) wielki zwolennik samodzielnych "zewnętrznych" poczynań uczniów żarliwie optował za nimi na każdej lekcji; por. redaktor Bruno Clemenz, Nauka religii katolickiej (Der katolische Religionsunterricht), Langensalza 1921, s.31, 65-77.

⁸² Te dwie godziny tygodniowo muszą być w pełni wykorzystane dla rozwijania przekonań i życia katolickiego, dlatego czynności zewnętrzne w szkole należy ograniczyć do tego, co rzeczywiście niezbędne i warte uwagi.

Również i duchowa "samoczynność uczniów klas niższych powinna przyczyniać się do rozwijania przeżyć wartości religijnych.

Wszystkie religijne dobra, które dziecko może poznać w swoim otoczeniu, jak: miejsca kultu i zabytki, regionalne zwyczaje, liturgia, pieśni itd. powinno się wykorzystać, by dziecko po przeżyciu (Dzieje Biblijne) i rozwinięciu prawdy (Katechizm) w samodzielnych rozważaniach doszło do wniosku, jaki wpływ ma prawda jako wartość w życiu religijnym. Dużą wagę należy przywiązywać również do samodzielnego życia modlitwy (modlitwa własna), do dobrego przygotowania do samodzielnego przeżywania kościelnych świąt i nabożeństw oraz do religijnej szkoły czynu.

W szkole średniej duchowa samodzielność uczniów obejmuje jeszcze więcej zadań.

Uczeń powinien być przygotowany do wejścia w życie "samodzielne", dlatego też szkoła średnia musi wychować go do samodzielności przekonań religijnych i kształtowania charakteru.

W syntezie Dziejów Biblijnych i Katechizmu na kl. 5 i 6 podkreśla się objawiony charakter prawd religijnych (z Pismem św. na pierwszym miejscu) i stwarza warunki, dzięki którym można uniknąć błędów jednostronnej szkoły pracy.

Samodzielność uczniów w "przerabianiu" Dziejów Biblijnych prowadzi poprzez rozwijanie prawd katechetycznych i systematyczne kultywowanie motywów i cnót do samodzielności przekonań religijnych i kształtowania charakteru.

W naszej katechetyce zwraca się uwagę na swobodną dyskusję uczniów (przy powtórkach Dziejów Bibl.)⁸³, na logiczną i etyczną koncentrację (ustawienie problemu, rozwijanie prawd katechizmowych lub motywu, porządkowanie i łączenie w całość na podstawie innych opowiadań biblijnych, i nauki Kościoła (podręcznik: ks. Gadowski, Nauka Kościoła), i życia świętych)⁸⁴, na przegląd religijny⁸⁵ i kultywowanie czci, która uzewnętrznia się w postawie modlitewnej⁸⁶.

⁸³ Miesięcznik, 1928, s.389 - nie ma to być dyskusja, lecz "powtórka" w formie "swobodnej" dyskusji, podczas której dzieci stawiają swoje pytania.

⁸⁴ Miesięcznik 1929, s.81, por. s.192: Od Redakcji. Ustawienie zagadnienia przy koncentracji wokół problemów etycznych: Jakie dobre idee pomagają nam osiągnąć zwycięstwo? (Dawniej przedstawiano jedynie złe idee) - w oparciu o postaci biblijne, świętych... Dużo trafnych uwag u Kautza, Nowa struktura nauki religii katolickiej,, t.3; por. Ks. J.Roskwitalski, Szkoła twórcza, s.71 nn.

⁸⁵ Jakie odbicie znajdują przekonanie i motyw nie tylko w życiu religijnym, w modlitwie, czy liturgii, lecz także w literaturze i czasopiśmie, ponieważ lektura własna w klasach wyższych obowiązuje uczniów wg wytycznych programowych. Wykaz: Lektura szkolna. Rok szkolny 1938/9. Warszawa 1938, Związek księgarzy polskich, oraz lektura religijna dla dzieci, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań.

⁸⁶ Izw. zastosowanie: jak ja..., por. s.15 (życie modlitwą) i s.19 (liturgia).

Nie dopracowano się u nas jakiejś "specjalnej metody"; mówiło się ciągle, że "samodzielność" w opracowywaniu (wyjaśnianie i pogłębianie) Dziejów Bibl. oraz w ich zastosowaniu jest sprawą oczywistą. Jedynie dla klasy "odchodzącej" (życie parafii) przewidziana była praca zespołowa, wykład i dyskusja wg naturalnej "metody"⁸⁷.

Pedagogika wartości opisuje warunki, które umożliwiają i rozwijają przeżywanie wartości religijnych.

Jako ważne subiektywne czynniki podaje się: postawę uczniów, osobowość nauczyciela i atmosferę na lekcji religii.

Postawa naszych uczniów jest na ogół otwarta. Jedynie w klasie ostatniej, wchodząc w okres dojrzewania, młodzież nie jest już tak zupełnie otwarta na przeżycia, których chce im dostarczyć nauczyciel. Dlatego właśnie w tej klasie powinien on ukazywać znaczenie i konieczność przeżywania religijnych wartości oraz sposób, w jaki powinno się je samodzielnie kultywować w oparciu o życie parafii (przyjmowanie sakramentów, liturgia, medytacje, literatura, związki itd.). Nauczyciel będzie zatem wyraźnie koncentrował swe wysiłki na przygotowaniu uczniów do przeżywania wartości religijnych, a przeżywanie ich pozostawi samym uczniom.

Mówiąc o osobowości nauczyciela podkreśla się jego wewnętrzne religijne zaangażowanie (homo religiosus) oraz jego stosunek do uczniów.

Prowadzenie lekcji religii na równi z innymi przedmiotami w szkole ma swoje zalety, ale i wady. Nauczyciel musi umieć im zapobiegać: będzie unikał wszystkiego, co utrudnia lub uniemożliwia przeżywanie (tzw. szkoła żydowska, dyskusja itd.), a starał się o wytworzenie "pobożnej atmosfery". Temu celowi służyć ma modlitwa (pieśń) na początku lekcji. "Śpiewu lub modlitwy na początku lekcji nie należy uważać za wprowadzenie do nowej katechezy... Ma ona uprosić łaskę dla naszej pracy i wprowadzić pobożną atmosferę. W "religijnej szkole życia" uważa się ją za wprowadzenie... Uczniowie muszą współdziałać w wyborze odpowiednich pieśni i modlitw "zgodnie z intencjami na dany dzień, miesiąc czy rok liturgiczny, czy też zgodnie z omawianym tematem, ważnym wydarzeniem itd."⁸⁸.

W metodzie religijnego przeżywania wyróżnia się trzy etapy: przygotowanie, oddziaływanie i pogłębianie (wdrożenie) wartości, którym ze strony ucznia odpowiada: nastawienie, ustosunkowanie się i skutek przeżycia⁸⁹. Należy jednak na to zwrócić uwagę, iż rozróżnienie powyższe ma charakter raczej teoretyczny, gdyż w praktyce te trzy etapy zębiają się o siebie.

⁸⁷ Ks. J. Roskwitalski, *Szkoła...*, s.35/6.

⁸⁸ *Miesięcznik*, 1928, s.211.

⁸⁹ Ks. J. Roskwitalski, *Szkoła...*, s.76 nn.

Przygotowanie dokonuje się w syntezie Dziejów Bibl. i Katechizmu poprzez Dzieje Bibl., pogłębienie i wdrożenie poprzez inne obiektywne wartości religijne, przy czym forma (konkretna, nowa, interesująca) odgrywa dużą rolę.

Istoty przeżycia, osobistego ustosunkowania się i zaangażowania nie można jednakże tak łatwo metodycznie zmierzyć. Podaje się tu praktyczne wskazówki Kautza⁹⁰. Osobiste zaangażowanie nauczyciela, wyrażające się w głosie, w oczach, w wyrazie twarzy, w gestach, ewentualnie w przerwach i taktownych uwagach, oddziałują sugestywnie i wywołuje zarówno w fazie przygotowania jak i pogłębiania "spontaniczne" otwarcie się uczniów na wartości oraz stanowi "naturalne wartości religijne".

Pogłębienie nie może być zbyt "rozwlekłe", gdyż zmęczenie i przeładowanie materiałem wywołuje zubożenie. Na ogół w klasach wyższych uczniowie powinni ustalić w trakcie dyskusji rodzaj wartości, zadaniem nauczyciela jest przedstawić idealne przeżywanie tych wartości, które przewidziane zostały w planie wychowawczym.

Religijna szkoła czynu nie może ograniczać się do "tradycyjnych zastosowań", które niejako "doczepi się" pod koniec lekcji, gdy uczniowie odczuwają już zmęczenie. Dokonując syntezy Dziejów Bibl. i Katechizmu winien nauczyciel jako cel główny rozwijać katolickie przekonania, nie wykluczając również "specjalnych godzin wychowawczych"⁹¹.

Gdy głównym celem lekcji jest szkoła woli, to nauczyciel powinien dążyć do koncentracji motywów, by następnie przejść do specjalnego postanowienia: jak ja chcę w tym tygodniu, w tym miesiącu... oraz wykonania go z uwzględnieniem samokrytyki i samokontroli.

Kształcenie nauczycieli religii odbywa się w seminariach duchownych i na uniwersytetach. Studia teologiczne trwają u nas 6 lat, pozostawiając dość dużo czasu na pedagogikę i katechetykę⁹². Niestety katedra pedagogiki i katechetyki w Uniwersytecie Lwowskim została zamknięta po przejściu prof. dr Bielawskiego na emeryturę ze względów oszczędnościowych⁹³; tam, gdzie alumni słuchają wykładów na uniwersytetach, otwarto lektoraty⁹⁴.

⁹⁰ H.Kautz, op. cit., s.94-96.

⁹¹ Miesięcznik, 1928, s.383 nn.

⁹² Różna jest ilość godzin: w seminarium duch. w Pelplinie 2 godz. tygodniowo pedagogiki na r. 2 i 3, 2 godz. katechetyki na r. 4 i 5, i 2 godz. praktycznej katechezy, połączonej z omówieniem na r. 5 i 6. Nauczyciele świeccy kształceni byli w seminariach nauczycielskich; obecnie po ukończeniu gimnazjum (bez liceum) w pedagogiach. Ponieważ tylko wyjątkowo uczą religii, zaplanowano tylko 1 godz. tyg. dla metodyki nauczania.

⁹³ W r. 1934 razem z likwidacją wielu innych katedr.

⁹⁴ W Krakowie i Lwowie są lektoraty, w Wilnie docentura.

Zgodnie z C.J.C. oficjalnie podnoszenie kwalifikacji dokonuje się na egzaminie "procura", podczas którego egzaminuje się z katechetyki, oraz na konferencjach dekanalnych, których tematyka powiązana jest często z zagadnieniami katechetycznymi.

Spośród dobrowolnych form podnoszenia kwalifikacji wymienić należy: Związek Polskich Katechetów, katechetyczny miesięcznik pt. "Miesięcznik katechetyczny i wychowawczy. Organ Związku Diecezjalnych Kół Księży Prefektów", wydawany w Warszawie przez Związek Katechetów i kursy katechetyczne.

W każdej diecezji istnieją Koła Diecezjalne (związki nauczycieli religii), mające wspólną centralę w Warszawie (Związek Diecezjalnych Kół Księży Prefektów). W statutach podaje się następujące formy doształcania:

- a) organizowanie kursów katechetycznych,
- b) wydawanie katechetycznych czasopism, dzieł religijnych i pedagogicznych, podręczników i literatury religijnej,
- c) wspólne rekolekcje.

Formy te powinien realizować Zarząd naszego Związku Katechetów, który wybierają delegaci poszczególnych Związków Diecezjalnych. Zarząd zorganizował np. konferencje katechetyczne w dn. 11 i 12 stycznia 1935 r. (Dni Katechetyczne w Warszawie, Miesięcznik... 1935, 373) oraz 26 i 27 sierpnia 1937 r. (Zjazd Dydaktyczny w Warszawie, Miesięcznik... 1937, 195), na których omawiano aktualne problemy współczesnej katechetyki z udziałem ponad 400 nauczycieli religii.

W Związkach Diecezjalnych praca organizowana jest rozmaicie. Zwyczaj tworzy się zespoły, które spotykają się raz w miesiącu, oraz uczestniczą w jednej generalnej konferencji całego Związku Diecezjalnego; w wielu diecezjach trwa ona dwa dni (wykłady i katechezy). Kilka Związków Diecezjalnych zyskało sobie rozgłos dzięki gorliwej działalności poza granicami swych diecezji, jak np. Związek Krakowski, który zorganizował zjazd katechetyczny w dn. 9-12 kwietnia 1929 r. z udziałem 450 nauczycieli z całej Polski (Księga pamiątkowa Kursu Katechetycznego w Krakowie, Kraków 1929), czy Związek Poznański przez wydanie prac katechetycznych i pedagogicznych⁹⁵. Inne, jak np. Związek Katowicki, prowadzą ośrodek metodyczny.

"Miesięcznik katechetyczny i wychowawczy" ukazuje się od 1922 r.; publikowali w nim swe artykuły: ks. dr Pechnik, ks. dr Bielawski, ks. dr Thulle ze Lwowa, gdzie też był wydawany. Wielką zasługą tych autorów i tego Związku Katechetów jest, że wykonał dobrze swoje zadania. Na dorocznym Zjeździe Delegatów poszczególnych diecezji, który odbył

⁹⁵ Pamiątnik kursu katechetycznego, Poznań 1929. Zagadnienia psychologiczne w katechetyce (praca zbiorowa Koła Księży Prefektów, Warszawa 1935).

się w 1931 r. w Warszawie, Warszawski Związek zadeklarował gotowość przejścia redakcji tego miesięcznika, o co proszono go zresztą jeszcze w kwietniu 1926 r. Tak więc od października 1931 r. Centrala Związku Katechetów Polskich redaguje nasze fachowe czasopismo. Redakcja składa się z następujących członków: ks. Roman Archutowski, od 1932 r. Przewodniczący Związku Katechetów Polskich, ks. dr Mieczysław Dybowski, ks. Bronisław Kulesza, ks. dr Józef Kowaliński, ks. Mieczysław Wąglewicz. Redaktorem odpowiedzialnym jest dr Wąglewicz, znany ze swych prac katechetycznych i pedagogicznych dla szkół gimnazjalnych.

Wreszcie władze kościelne organizują w poszczególnych diecezjach kursy katechetyczne, które służą również podnoszeniu kwalifikacji nauczycieli religii.

Autor niniejszego artykułu uważa za celowe przytoczyć tu wybór nowszej literatury katechetycznej (w przypadku starszej, ale dziś jeszcze używanej podaje datę), pomijając dzieła psychologiczne i charakterologiczne, które wprawdzie powinien znać nauczyciel religii, które jednak nie są bezpośrednio związane z nauczaniem w szkole powszechnej. Nie podajemy również katechizmów używanych w poszczególnych diecezjach (Lwów, Poznań i nasza diecezja mają nowe, dość dobre katechizmy, cała Polska nie ma jednolitego katechizmu), katechizmów autorów prywatnych, pomijamy również wydania Dziejów Bibl. i podręczników (praktyka nie dokonała jeszcze praktycznej oceny ich przydatności), jak i literatury religijnej dla uczniów.

Wykaz literatury katechetycznej

- Bielawski ks. dr Zygmunt, - Podstawy wychowania religijnego, 2 t.
" - Zagadnienia wychowawcze.
" - Wychowanie religijne, w: Encyklopedia Wychowania, Warszawa 1935, s. 838 i nn.
" - Pedagogika religijno-moralna (Katechetyka).
Boczar ks. Józef, - Metodyka nauczania religii katolickiej dla użytku seminariów nauczycielskich.
Ciemniewski ks. dr, - O nowożytną metodę nauczania religii.
Iwaszkiewiczowa Z., - Współpraca rodziny i szkoły.
Katolicka myśl wychowawcza. Pamiętnik II katolickiego studium o wychowaniu w Wilnie, 1936.
Klepacz ks. dr Michał, - Kierunki organizacyjne oraz ideały wychowawcze we współczesnym szkolnictwie polskim.
Kniecik O.J., - Praktyczne wskazówki o wychowaniu dzieci. Książka dla rodziców i wychowawców.
Kosiński ks. dr Wacław, - Metodyka nauczania religii czyli Katechetyka.

- Kościół a wychowanie (referaty z Dni Katechetycznych w Warszawie)
- Krzeszkiewicz ks. lic. Stanisław, - Metodyka nauczania religii.
- Księga pamiątkowa kursu katechetycznego w Krakowie (od 9-12 kwietnia włącznie, 1929 r.).
- Markiewicz ks. Bronisław, - Przewodnik dla wychowawców młodzieży.
Wskazówki dla rodziców i wychowawców.
- Mazurkiewicz ks. dr Karol, - Wychowanie w świetle chrześcijańskiej prawdy.
- Niemyski ks. Wacław, - Nauczanie religii wśród dzieci wiejskich.
Obrazy biblijne. Instrukcje. (ks. dr Mieczysław Węglawiec).
- Pamiętnik Kursu Katechetycznego, który się odbył w Poznaniu w czerwcu 1929 r., opracował ks. dr Jan Karty Noryśkiewicz.
- Podoleński ks. St. SJ, - Podręcznik pedagogiczny. Wskazówki dla rodziców i wychowawców.
- Rogala J., - Forma a tendencje w dziedzinie religijnego i moralnego wychowania młodzieży szkolnej.
- Roskwitalski ks. Józef, - Szkoła twórcza w nauce religii.
- Ski dr A., - Stanowisko religii w szkole.
- Sopoćko ks. dr Michał, - Polskie i katolickie ideały i systemy wychowawcze.
- " - Organizacja kursów religijnych i zjazdów katechetycznych
- Stoekles A.J., - Wychowawca a dziecko. Myśli i wskazówki dla chrześcijańskich rodziców i wychowawców.
- Szydelski ks. dr, - Religia a wychowanie i szkoła.
- Werbel ks. dr, - Psychologia religijności młodzieży.
- Młodzieńcza norma moralności.
- Zulińska s.B., - Wychowanie religijno-moralne dzieci w wieku szkolnym.
Miesięcznik katechetyczny i wychowawczy. Organ Związku Diecezjalnych Kół Księży prefektów.
- Ku szczytom. Dwumiesięcznik poświęcony zagadnieniom pełnego wychowania katolickiego (wydawany w Wilnie od stycznia 1938 r.)
- Bielawski ks. dr Zygmunt, - Katechezy biblijne na 1-szą klasę szkół powszechnych.
- " - Katechezy na 2 i 3 klasę szkoły powszechnej z przygotowaniem i przemówieniami do Spowiedzi i Komunii św., i planem lekcyjnym zastosowanym do urzędowego programu.
- " - Przewodnik metodyczny do katechizmu rzymsko-katolickiego archidiecezji lwowskiej, obrz. łac.
- Gadowski ks. W., - Katechezy elementarne dla szkół wiejskich.
- Młynarczyk ks. dr J., - Pogadanki religijne z małymi dziećmi.
- Nauki katechizmowe przez kapłana archid. gnieźnieńskiej (7 t. 1908-1912)
- Pichler ks. Jan i Bielawski ks. dr Z., - Katechezy katolickie dla szkół ludowych.

- Quintet ks. A., - Katechezy dla najmniejszych.
- Sroka ks. Franciszek, - Już cię Jezus wzywa. Przygotowanie do I Spowiedzi i Komunii św.
- Staniszewski ks. dr Wacław, - Duszpasterstwo w szkole powszechnej.
- Stieglitz ks. H. i Galant F., - Szczegółowo rozwinięte katechezy. (4 t. 1909)
- Szukalski ks. Jan, - Katechezy dla wyższych oddziałów szkoły powszechnej (3 t.)
- Fassbinder Mikołaj i ks. Henryk, - Podręcznik metodyczny do nauki historii biblijnej (2 t.)
- Łapot ks. dr Józef, - Zbiór przykładów z życia współczesnego dla ambo-ny i szkoły. I. Wiara, II. Skład apostołski, III. Dekalog.
- Makłowicz ks. Józef, - Wybór przykładów ojczystych.
- Spirago ks. i Galant, - Zbiór przykładów (1911).
- Gadowski ks. W., - Egzorty dla szkół powszechnych.
- Grabowski ks. J., - Chrystus w duszy dziecka. Nauki rekolekcyjne dla młodzieży szkolnej.
- Kajdas ks. J., - Egzorty niedzielne i świąteczne dla dzieci szkół ludowych.
- Koterbski ks. J., - Egzorty dla szkół powszechnych.
" - Egzorty liturgiczne i inne na niedziele i święta dla młodzieży szkolnej.
- Lechowski ks. J., - Nauki dla młodzieży szkół powszechnych.
- Musiał ks. K., - W wiośnie życia. Nauki rekolekcyjne dla młodzieży szkół powszechnych.
- Vrana ks. W., - Egzorty o polskich świętych i błogosławionych na niedziele roku kościelnego rozłożone.
- "Obrazy Biblijne" do nauki religii w szkołach średnich, powszechnych, w przedszkolach oraz przy przygotowaniu dzieci do I Komunii św. i do użytku prywatnego. Nakł. drukarni św. Wojciecha (35 kolorowych obrazów, 70x50 cm).
- Fugel G., - 24 kolorowe obrazy biblijne o formacie 30x40, na kartonie, format 36-50 podklejone w teczce.
- "Obrazy poglądowe" do nauki katechizmu wg F. Schumachera, format 56x80 (11 obrazów).
- "Rysunki kolorowe" do nauki katechizmu O. Haasa OSB, do użytku w szkołach polskich, opracował i objaśnieniami zaopatrzył ks. F. Lipiński. Format 29x42.
- Dore Gustav, - Pismo św. w obrazach. St. i N. Testament.
- "Historia biblijna w obrazach": 48 kolorowych biblijnych obrazów. Format 12x16.
- "Msza św. w obrazach". Tablice poglądowe do wykładu Mszy św. z 39 wyciętymi figurkami kapłana ministrantów i aparatów kościelnych, opracował M. Foelber. Rozm. 58x78.

"Msza św. w obrazach". Tablice uzupełniające, ilustrujące szaty kapłańskie i aparaty liturgiczne, 2 arkusze do wycinania, 58x78.

"Rok kościelny". Wykres kolorowy (8x17). Pomoc dla ucznia.

Pawłowski, - Mapa Kościoła rzymsko-katolickiego w Polsce. Podz. 1: :1.500.000, rozm. 60x50.

Romer E., - Mapa Palestyny. Nomenklaturę biblijną opracował ks. dr A.Klawek. Skala 1:200.000. Rozm. 104x136.

Stegmiller P., - Plastikarna mapa Jerozolimy (trójkolorowa), rozm. 66x136, z objaśnieniem w j. polskim.

Ponadto w użyciu są materiały poglądowe pochodzenia zagranicznego, jak np. do Mszy św. sprowadzone z Apostolatu Liturgique z Explication du tableau mobile des ceremonies de la messe basse.

Filmy religijne i przeżrocza (przeważnie francuskie: Maison de la bonne presse, Paris 8, rue Bayard 5) sprowadzane są i wypożyczane za pośrednictwem: Zjednoczonych wytwórni i składnic pomocy szkolnych, Warszawa, Świętokrzyska 5. Poszczególne filmy można kupić lub wypożyczyć w prywatnych punktach wysyłkowych. Por. Miesięcznik... 1927, s.333.

Pinnek R., - Wigilia w rodzinie. Zwyczaje i obrzędy.

Guardini R., - Znaki święte. Przekład z niem. J. Birkenmajera.

Gueranger P.O., - Rok liturgiczny. Przekład i opracowanie polskie ks. dr S.Świetlickiego i ks. H.Nowackiego (6 t.).

Hozakowski ks. W., - Dzieje św. Nowe wydanie uzupełnione, z ang.

Jeleńska L. dr, - Tajemnice Mszy św.

Kaja ks. L., - Obrzędy sakramentu małżeństwa.

Kochański ks. W., - Wykład ofiary Mszy św.

"Kompleta" - modlitwa wieczorna, wedle liturgii dominikańskiej.

Korzonkiewicz ks. dr J., - Obrzędy chrztu św.

" - Święcenia kapłańskie.

Lutostańska H., - Święto Chrystusa Króla. Szkic historyczno-liturgiczny.

"Msza św. recytowana". 4 wzory.

"Msza św. słońcem nabożeństw wszelkich".

"Nabożeństwo liturgiczne przy pogrzebach dorosłych i dzieci po łacinie i po polsku". Oprac. ks. R.Tomanek.

Rękas ks. M., - Msza św. chorych.

Renata M.S., - Liturgia a sztuka. (Wpływ liturgii na powstanie wielkich dzieł artystów plastyków, architektów, muzyków i poetów).

" - Sentire cum Ecclesia. Liturgiczny komentarz najważniejszych modlitw mszalnych i niesporowych.

" - U źródeł łaski. Z cyklu "życie liturgią". Liturgiczny komentarz do sakramentów św.

"Rok Boży w liturgii i tradycji Kościoła świętego z uwzględnieniem obrzędów i zwyczajów ludowych oraz literatury polskiej. Dzieło zbiorowe pod red. ks. F. Marlewskiego.

Sopoćko ks. M., - Idea Miłosierdzia Bożego w liturgii.

Spikowski ks. W., - Nasz udział w Mszy św. (Cztery sposoby współudziału we Mszy św. Śpiew ludowy.)

" W Kościele i Cerkwi", przez J.S. Wykład obrzędów liturgicznych łacińskiego i wschodniego Kościoła.

Zukowski ks. prof. dr S., - Msza św., jako ośrodek życia religijnego.

Protokół powizytacyjny lekcji religii katolickiej w szkołach

Miejscowość..., data..., nazwa szkoły..., liczba uczniów..., nazwisko wizytatora...

1. Nazwisko nauczyciela, jego wykształcenie, missio canonica...
2. Czy lekcje religii odbywają się wg obowiązującego programu nauczania...
3. Czy cały materiał został przerobiony w poszczególnych klasach...
Jakie podręczniki obowiązywały uczniów w kl. I, II, III, IV, V, VI, VII...
4. Czy uczniowie są w posiadaniu tych podręczników...
5. Czy szkoła ma materiały pogłędowe, jakie ...
6. Jaką metodę stosuje się ogólnie, z jakim wynikiem ...
7. Jaka była treść wizytowanych lekcji i jak należy je ocenić pod wzgl. merytorycznym i metodycznym ...
8. Możliwości a rzeczywiste rezultaty nauczania religii w tej szkole ...
9. Czy dla młodzieży organizowane są nabożeństwa? Czy dzieci udają się na nie z domu, czy zbierają w szkole? Gdzie przebywają opiekunowie podczas nabożeństwa? Czy wygłaszane są dla młodzieży kazania? Kto je głosi? Jaki modlitewnik jest powszechnie używany? Czy młodzież uczęszcza regularnie na nabożeństwa?
10. Jak często w ciągu roku i kiedy ma miejsce wspólna spowiedź i Komunia św.?
11. W której klasie przyjmują uczniowie po raz pierwszy sakrament spowiedzi i Ołtarza? Jak się do tego przygotowują?
12. Ile dni trwają rekolekcje i kto je prowadzi?
13. Możliwości a rzeczywiste efekty religijno-moralnego wychowania w tej szkole?
14. Czy są związki religijne w tej szkole, jakie?
15. Jakie są najważniejsze potrzeby, które należałoby zaspokoić?
16. Ile godzin lekcji religii nie odbyło się?
17. Inne uwagi i spostrzeżenia wizytatora ...
18. Czy wizytator odbył konferencję z nauczycielem? Na co zwrócił mu uwagę?

Tłumaczenie z jęz. niemieckiego:
mgr Irena Grzesiowska